

บทที่ 2

ความหมายและแนวคิดในการคุ้มครองภูมิปัญญาท้องถิ่น

เมื่อสังคมโลกในปัจจุบัน ได้เจริญก้าวหน้าอย่างรวดเร็ว เทคโนโลยีเข้ามามีบทบาทในชีวิตประจำวันของมนุษย์อย่างทั่วถึงทุกประเทศ แม้มีวัฒนธรรม ภาษาต่างกัน แต่การสื่อสารผ่านเครือข่ายอินเทอร์เน็ตทำให้เหมือนย่อโลกเล็กลง การเผยแพร่วัฒนธรรมถูกศึกษา และดูดซับเอาไว้ได้ง่ายดาย สิ่งที่เป็นความรู้ หรือการประดิษฐ์คิดค้นของคนในชาติหนึ่งๆ สามารถถูกนำไปถ่ายทอดศึกษากันได้โดยไม่ต้องมีการพบปะ ติดต่อกันโดยตรง ดังนั้นเมื่อสิ่งที่เป็นความรู้ที่เกิดขึ้นภายในชุมชนอันเป็นสังคมขนาดเล็ก ก็สามารถแพร่ออกไปได้อย่างง่ายดาย และรวดเร็วมากขึ้นโดยผ่านเทคโนโลยีสารสนเทศ หรือสังคมออนไลน์นั่นเอง แม้อาจพิจารณาเป็นข้อดี แต่ข้อเสียก็มีอยู่ไม่น้อย เพราะองค์ความรู้ หรือภูมิปัญญาของคนในชาติเมื่อถูกรู้จัก นำไปใช้ หรือลอกเลียนแบบความรู้ของชนชาตินั้นก็ไม่ได้ได้รับความคุ้มครอง เป็นการเอาเปรียบถ้าจะมีคน หรือ ประเทศอื่นนำเอาความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่นที่ไม่ใช่ของประเทศตนนำไปใช้ประโยชน์ ประเทศต่างๆจึงได้มีการคิดวางแผนทางมาตรการ หรือกฎหมายเพื่อคุ้มครองภูมิปัญญาท้องถิ่นของประเทศตน

ภูมิปัญญาท้องถิ่นเป็นความรู้ดั้งเดิมของบรรพบุรุษที่ตกทอดมาจากรุ่นสู่รุ่น ผ่านการพัฒนา ดัดแปลงให้เหมาะสม และใช้ได้ในยุคสมัยของรุ่นลูกหลาน แม้ประเทศไทยอาจมีพื้นที่ประเทศไม่มาก หรือใหญ่เท่าประเทศอื่น แต่เป็นพื้นที่ที่มีทรัพยากรธรรมชาติมากมาย และหลากหลาย ประชาชนที่อาศัยอยู่ในแต่ละพื้นที่จึงมีความรู้ หรือภูมิปัญญาที่หลากหลายไปด้วย

2.1 ความหมายของภูมิปัญญาท้องถิ่น

พจนานุกรมไทยฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2542 ให้ความหมายของภูมิปัญญาไว้ว่าเป็นพื้นความรู้ความสามารถ

ภูมิปัญญา ตรงกับศัพท์ภาษาอังกฤษว่า “Wisdom” หมายถึง ความรู้ ความสามารถ ทักษะ ความเชื่อ และศักยภาพในการแก้ปัญหาของมนุษย์ที่สืบทอดกันมาจากอดีตถึงปัจจุบันอย่างไม่ขาดสายและเชื่อมโยงกันทั้งระบบทุกสาขา

รายงานการศึกษากรอบความคิดการคุ้มครองภูมิปัญญาท้องถิ่นไทย ให้ความหมายภูมิปัญญาไทยว่า หมายถึง องค์ความรู้หรือประสบการณ์สั่งสมกันมาซึ่งเป็นที่มียุคคุณค่าและสืบทอด

กันมาจากรุ่นสู่รุ่น และในรายงานฉบับสมบูรณ์โครงการร่างพระราชบัญญัติส่งเสริมและคุ้มครองภูมิปัญญา พ.ศ.... ในส่วนเจตนารมณ์ในการร่างกฎหมายตามรายมาตรา ในมาตรา 3 ให้หมายถึง องค์ความรู้ที่มีอยู่ภายในท้องถิ่นต่างๆ ซึ่งได้รับการอนุรักษ์ ฟื้นฟู สืบทอด พัฒนา เผยแพร่ หรือใช้ประโยชน์ในวิถีชีวิต และมีคุณค่า เป็นที่ประจักษ์โดยทั่วไป¹

ภูมิปัญญาท้องถิ่น หรือภูมิปัญญาชาวบ้าน หมายถึง ทุกสิ่งทุกอย่างที่ชาวบ้านคิดขึ้นได้เองและนำมาใช้ในการแก้ปัญหา เป็นเทคนิควิธี เป็นองค์ความรู้ของชาวบ้าน ทั้งทางกว้างและทางลึกที่ชาวบ้านคิดเอง ทำเอง โดยอาศัยศักยภาพที่มีอยู่แก้ปัญหาการดำเนินชีวิตในท้องถิ่นได้อย่างเหมาะสมกับยุคสมัยความเหมือนกันของภูมิปัญญาไทยและภูมิปัญญาท้องถิ่น คือ เป็นองค์ความรู้และเทคนิคที่นำมาใช้ในการแก้ปัญหาและการตัดสินใจ ซึ่งได้สืบทอดและเชื่อมโยงมาอย่างต่อเนื่องตั้งแต่อดีตถึงปัจจุบัน

ความต่างกันของภูมิปัญญาไทยและภูมิปัญญาท้องถิ่น คือ ภูมิปัญญาไทย เป็นองค์ความรู้และความสามารถโดยส่วนรวมเป็นที่ยอมรับในระดับชาติส่วนภูมิปัญญาท้องถิ่นเป็นองค์ความรู้และความสามารถในระดับท้องถิ่นซึ่งมีขอบเขตจำกัดในแต่ละท้องถิ่นเช่นภาษาไทยเป็นภูมิปัญญาไทยในขณะที่ภาษาอีสานเป็นภูมิปัญญาท้องถิ่น เป็นต้น

ผู้ทรงภูมิปัญญาไทย หมายถึง บุคคลผู้เป็นเจ้าของภูมิปัญญา หรือเป็นผู้นำภูมิปัญญาต่างๆ มาใช้ประโยชน์จนประสบความสำเร็จมีผลงานดีเด่นเป็นที่ยอมรับและได้รับการยกย่องในฐานะเป็นผู้เชี่ยวชาญสามารถเผยแพร่และถ่ายทอดเชื่อมโยงคุณค่าของภูมิปัญญาในแต่ละสาขานั้นๆ ให้แพร่หลายไปอย่างกว้างขวาง

ปราชญ์ชาวบ้าน หมายถึง บุคคลผู้เป็นเจ้าของภูมิปัญญาชาวบ้าน และนำภูมิปัญญามาใช้ประโยชน์ในการดำรงชีวิตจนประสบผลสำเร็จสามารถถ่ายทอดเชื่อมโยงคุณค่าของอดีตกับปัจจุบันได้อย่างเหมาะสม

ความเหมือนกันระหว่างผู้ทรงภูมิปัญญาไทยกับปราชญ์ชาวบ้านคือ บทบาทและภารกิจในการนำภูมิปัญญาไปใช้แก้ปัญหา และการถ่ายทอดเพื่อให้เกิดความเชื่อมโยงจากอดีตถึงปัจจุบัน ส่วนความแตกต่างกันนั้นขึ้นอยู่กับระดับภูมิปัญญาที่จะนำไปแก้ปัญหาและถ่ายทอดกล่าวคือ ผู้ทรงภูมิปัญญาไทยย่อมมีความสามารถหรือภารกิจในการนำภูมิปัญญาระดับชาติไปแก้ปัญหา หรือถ่ายทอด หรือผลิตผลงานใหม่ๆ ที่มีคุณค่าต่อประเทศชาติโดยส่วนรวม ส่วนปราชญ์ชาวบ้านมี

¹ สำนักงานพัฒนาวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีแห่งชาติ. (2550). รายงานการศึกษากรอบความคิดการคุ้มครองภูมิปัญญาท้องถิ่นไทย. กรุงเทพมหานคร. หน้า 36.

ความสามารถหรือภารกิจในการนำภูมิปัญญาชาวบ้าน หรือภูมิปัญญาท้องถิ่น ไปแก้ปัญหาหรือถ่ายทอดในท้องถิ่น

อย่างไรก็ตาม ภูมิปัญญาไทย และ ภูมิปัญญาท้องถิ่น ย่อมมีความสัมพันธ์และเชื่อมโยงกัน เพราะภูมิปัญญาท้องถิ่นนั้นถือว่าเป็นฐานหลักแห่งภูมิปัญญาไทยเปรียบเหมือนฐานเจดีย์

2.2 บทนิยาม

ประกาศกรมทรัพย์สินทางปัญญา² ให้นิยามความหมายภูมิปัญญาท้องถิ่นไทยว่าหมายถึง องค์ความรู้ของชุมชนท้องถิ่น และรวมถึง งานศิลปวัฒนธรรมพื้นบ้านที่มีอยู่ในประเทศไทย

ภูมิปัญญาท้องถิ่น หมายถึง องค์ความรู้ของชุมชนท้องถิ่น , ทรัพยากรพันธุกรรมและศิลปวัฒนธรรมพื้นบ้าน³

เสรี พงศ์พิศ⁴ ให้ความหมายของภูมิปัญญา หรือภูมิปัญญาชาวบ้าน หรือภูมิปัญญาท้องถิ่น หมายถึงพื้นเพ รากฐานของความรู้ชาวบ้าน

อังกุล สมคะเนย์⁵ กล่าวว่า ภูมิปัญญาชาวบ้าน หมายถึงมวลความรู้และมวลประสบการณ์ของชาวบ้านที่ใช้ในการดำเนินชีวิตให้เป็นสุข โดยได้รับการถ่ายทอดสั่งสมกันมาผ่านกระบวนการพัฒนาให้สอดคล้องกับกาลสมัย

การก่อเกิดและลักษณะของภูมิปัญญาท้องถิ่น

ปัจจัยที่ส่งเสริมการเกิดและการพัฒนาการของภูมิปัญญาท้องถิ่น

1. ความรู้ดั้งเดิมผสมผสานกับความรู้ใหม่ที่ได้รับ
2. การสั่งสม การสืบทอดความรู้ในเรื่องนั้น
3. ประสบการณ์อันอาจมีรากฐานทางศาสนา วัฒนธรรม ความเชื่อ การทำมาหากิน

² กรมทรัพย์สินทางปัญญา.(2545). ประกาศกรมทรัพย์สินทางปัญญา. หน้า 34.

³ ไพฑูรย์ โพธิ์สว่าง และคณะ.(2548).การศึกษาภูมิปัญญาท้องถิ่นเกี่ยวกับการผลิตสินค้าชุมชน“หนึ่งตำบล หนึ่งผลิตภัณฑ์” ในภาคกลางฝั่งตะวันออก. หน้า 8.

⁴ ปาริณุช บริสุทธิ์ศรี. (2553). การคุ้มครองภูมิปัญญาท้องถิ่นเกี่ยวกับยาพื้นบ้านภายใต้ความตกลงทริปส์. วิทยานิพนธ์นิติศาสตร์มหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์. หน้า 67.

⁵ พชร ลิ้มปิ่นตรา. (2550). การคุ้มครองภูมิปัญญาท้องถิ่นภายใต้กฎหมายของประเทศไทย เปรียบเทียบกับความตกลงระหว่างประเทศ. วิทยานิพนธ์นิติศาสตร์มหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์. หน้า 69.

ลักษณะของภูมิปัญญา

เสรี พงศ์พิศ⁶ แบ่งลักษณะภูมิปัญญาออกเป็น 2 ลักษณะ คือ

1. ลักษณะที่เป็นนามธรรม มองในรูปคุณค่า หรือทางปรัชญาในการดำเนินชีวิต
2. ลักษณะที่เป็นรูปธรรม เป็นเรื่องเฉพาะด้าน เช่น ศิลปะดนตรี หัตถกรรม และอื่น ๆ

สันติ รัตนสุวรรณ⁷ แบ่งลักษณะภูมิปัญญาออกเป็น 3 ลักษณะ คือ

1. ทรัพยากรทางชีวภาพ อันเป็นสิ่งมีชีวิต หรือเป็นส่วนหนึ่งของสิ่งมีชีวิต ซึ่งมีประโยชน์หรือมีคุณค่า
2. องค์ความรู้ของชุมชนท้องถิ่น เป็นการถ่ายทอดภูมิความรู้จากบรรพบุรุษจนเป็นเทคโนโลยีท้องถิ่นได้
3. การแสดงออกซึ่งศิลปวัฒนธรรมพื้นบ้าน อันเป็นมรดกตกทอดทางศิลปะ อันสะท้อนถึงภาพลักษณ์ทางศิลปะที่สืบทอดกันมา

Grenier⁸ มองว่าภูมิปัญญาท้องถิ่นเป็นสิ่งที่เกี่ยวพันแน่นแฟ้นกับความอยู่รอดและคงอยู่ของชุมชน การตัดสินใจในประเด็นต่างๆของชุมชนต้องใช้ภูมิปัญญาอันเป็นพื้นฐานและปัจจัยที่สำคัญที่มีอิทธิพลต่อการตัดสินใจในประเด็น

- ความยั่งยืนทางอาหาร
- สุขภาพอนามัยของมนุษย์และสิ่งมีชีวิต
- การศึกษา
- การจัดการทรัพยากรธรรมชาติ
- กิจกรรมหลากหลายประเภทของชุมชน หรือมีส่วนร่วมโดยชุมชน

<http://www.panyathai.or.th/wiki/index.php> มีการจัดแบ่งภูมิปัญญาออกเป็นสาขาต่างๆ ในภาพรวมได้ 10 สาขา คือ

1. สาขาเกษตรกรรม เป็นความสามารถในการผสมผสานความรู้ ทักษะ และเทคนิคด้านการเกษตรกับเทคโนโลยีของบุคคลในท้องถิ่นซึ่งอาจมีการพัฒนาจากดั้งเดิม เพื่อจะได้พึ่งพาตนเองในสภาพการณ์ปัจจุบัน

⁶ ปาริनुช บริสุทธิ์ศรี. *อ้างแล้วเชิงอรรถที่ 4*. หน้า 29.

⁷ กชนิภา เลิศวิริยะนุกุล. (2548). *ปัจจัยที่มีผลต่อความสำเร็จของผลิตภัณฑ์สินค้าOTOP : ศึกษาเฉพาะกรณีเขตทวีวัฒนา กรุงเทพมหานคร*. สารนิพนธ์รัฐประศาสนศาสตรมหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยศรีปทุม. หน้า 68.

⁸ กระทรวงทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม. กรมทรัพยากรน้ำ. (2550). *๖๐ ภูมิปัญญาท้องถิ่นในการบริหารจัดการทรัพยากรน้ำ*. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์คุรุสภา. หน้า 1.

2. สาขาอุตสาหกรรมและหัตถกรรม เป็นการประยุกต์ใช้เทคโนโลยีสมัยใหม่ในการแปรรูปผลิตผล โดยเน้นด้านการบริโภคที่ปลอดภัย ประหยัด และเป็นธรรม อันเป็นกระบวนการที่ทำให้ชุมชนท้องถิ่นสามารถพึ่งพาตนเองทางเศรษฐกิจได้ เช่น ผลิตภัณฑ์OTOP หรือการทอผ้ามัดหมี่ , กล้วย้าลิเพา

3. สาขาการแพทย์แผนไทย หมายถึง ความสามารถในการจัดการป้องกันและรักษาสุขภาพของคนในชุมชน โดยเน้นให้ชุมชนสามารถพึ่งพาตนเองทางด้านสุขภาพและอนามัยได้ เช่น ฤาษีคัดคน หรือน้ำหมักป่าเชิง

4. สาขาการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม เป็นความสามารถเกี่ยวกับการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม การอนุรักษ์ การพัฒนา เพื่อใช้ประโยชน์จากคุณค่าของทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมอย่างสมดุลและยั่งยืน

5. สาขากองทุนและธุรกิจชุมชน หมายถึง ความสามารถในการบริหารจัดการด้านการสะสมและบริการกองทุน และธุรกิจชุมชน ทั้งที่เป็นเงินตราและโภคทรัพย์ เพื่อส่งเสริมชีวิตความเป็นอยู่ของสมาชิกในชุม

6. สาขาสวัสดิการ หมายถึง ความสามารถในการจัดสวัสดิการในการประกันคุณภาพชีวิตของคน ให้เกิดความมั่นคงทางเศรษฐกิจ สังคมและวัฒนธรรม

7. สาขาศิลปกรรม หมายถึง ความสามารถในการผลิตผลงานทางด้านศิลปะสาขาต่างๆ เช่น จิตรกรรม ประติมากรรม วรรณกรรม ทศนศิลป์ ดิจิตศิลป์ ศิลปะมวยไทย THAI BOXING หรือ THAI FIGHT เป็นต้น

8. สาขาการจัดการองค์กร หมายถึง ความสามารถในการบริหารจัดการดำเนินงานขององค์กรชุมชนต่างๆ ให้สามารถพัฒนา และบริหารองค์กรของตนเองได้ตามบทบาท และหน้าที่ขององค์กร เช่น การจัดการองค์กรของกลุ่มแม่บ้าน กลุ่มออมทรัพย์ กลุ่มประมงพื้นบ้าน เป็นต้น

9. สาขาภาษาและวรรณกรรม หมายถึง ความสามารถผลิตผลงานเกี่ยวกับด้านภาษาทั้งภาษาถิ่น ภาษาโบราณ ภาษาไทยและการใช้ภาษา ตลอดทั้ง ด้านวรรณกรรมทุกประเภท เช่น การจัดทำสารานุกรมภาษาถิ่น การปริวรรต หนังสือโบราณ การฟื้นฟูการเรียนการสอนภาษาถิ่นของท้องถิ่นต่างๆ เป็นต้น

10. สาขาศาสนาและประเพณี หมายถึง ความสามารถประยุกต์และปรับใช้หลักธรรมคำสอนทางศาสนา ความเชื่อ และประเพณีดั้งเดิมที่มีคุณค่าให้เหมาะสมต่อการประพฤติปฏิบัติ ให้บังเกิดผลดีต่อบุคคลและสิ่งแวดล้อม เช่น ประเพณีสงกรานต์ หรือการเล่นว่าวจุฬา

สำนักงานพัฒนาวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีแห่งชาติ, ศูนย์พันธุวิศวกรรมและเทคโนโลยีชีวภาพแห่งชาติ⁹ จัดประเภทภูมิปัญญาออกเป็น 9 สาขา คือ

1. ภาษาและวรรณกรรม
2. เกษตรกรรม
3. ความเชื่อ ประเพณี พิธีกรรม
4. การละเล่น การแสดง ดนตรีและนันทนาการ
5. ศิลปกรรม
6. อาหารและโภชนาการ
7. การแพทย์แผนไทย
8. อุตสาหกรรมและหัตถกรรม
9. การจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

ในโครงการวิจัยภาคสนามการคุ้มครองภูมิปัญญาท้องถิ่นไทย¹⁰, แบ่งแยกภูมิปัญญาออกเป็น 12 สาขา คือ

1. ด้านเกษตรกรรม
2. ด้านภาษาและวรรณกรรม
3. ด้านความเชื่อ ประเพณี พิธีกรรม
4. ด้านศิลปกรรม
5. ด้านนันทนาการ
6. ด้านอาหารการกิน
7. ด้านหัตถกรรม
8. ด้านการประกอบอาชีพ/การทำมาหากิน
9. ด้านการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม
10. ด้านการบริหารจัดการชุมชน
11. ด้านเทคโนโลยีพื้นบ้าน หรือเทคนิควิธีการ
12. ด้านการดูแลสุขภาพและการรักษาโรค

ในส่วนของกลุ่มงานท้องถิ่น สำนักพัฒนาเกษตรกรรมส่งเสริมการเกษตร มีการจัดแบ่งประเภทหรือกลุ่มของภูมิปัญญา ออกเป็นหลายลักษณะ¹¹ คือ

⁹ สำนักงานพัฒนาวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีแห่งชาติ. อ้างแล้วในเชิงอรรถที่ 1. หน้า 74.

¹⁰ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย คณะอักษรศาสตร์, ศูนย์คติชนวิทยา.(2550).โครงการวิจัยภาคสนามการคุ้มครองภูมิปัญญาท้องถิ่นไทย หน้า 112-118.

1. ลักษณะภูมิปัญญาที่เป็นนามธรรม ได้แก่ วิถีคิด ความเชื่อ หรือปรัชญา กับ ภูมิปัญญาที่เป็นรูปธรรม เช่น แพทย์พื้นบ้านและการดูแลสุขภาพ ศิลปะ หัตถกรรม หรือเครื่องมือเครื่องใช้
2. ลักษณะภูมิปัญญาเกี่ยวกับการอยู่รอดของชีวิต อันได้แก่ปัจจัยสี่ที่ใช้ในการดำรงชีวิตเกี่ยวกับเทคโนโลยีการทำมาหากิน เช่นการย้อมผ้า การจักสาน หรือการใช้สมุนไพร กับภูมิปัญญาที่เกี่ยวกับวัฒนธรรม ได้แก่ ประเพณี และพิธีกรรม
3. ลักษณะภูมิปัญญาของตัวบุคคล ซึ่งเป็นความรู้ความสามารถของความคิดของบุคคล , ของชุมชน อันเป็นภูมิปัญญาที่สั่งสมกันมาอยู่ในวัฒนธรรมท้องถิ่นและภูมิปัญญาในภาพรวมของประเทศ เช่นภูมิปัญญาอาหารไทย ผ้าไหมไทย ซึ่งบ่งบอกวัฒนธรรมอันเป็นเอกลักษณ์ของประเทศ

2.3 การถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่น

สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ¹² ศึกษาวิจัยเรื่อง แนวทางส่งเสริมภูมิปัญญาไทยในการจัดการศึกษา มีวัตถุประสงค์เพื่อสำรวจสถานภาพการดำเนินงานด้านภูมิปัญญากับการศึกษาของชุมชน พบว่า วิธีการถ่ายทอดความรู้ของภูมิปัญญาชาวบ้าน มีวิธีการดังนี้

1. การเล่าเรื่องราว การบอก การเทศน์
2. การให้ปฏิบัติจริง การพาดู พาทำ
3. การให้ทำเลียนแบบ การต่อวิชา การต่อเพลง
4. การให้ลองผิดลองถูก
5. การให้ศึกษาด้วยตนเอง เช่นให้อ่านจากตำรา
6. การต่อวิชา และการสอนแบบกลุ่ม

เอกวิทย์ ฌ ถวาง¹³ ศึกษาถึง แหล่งของความรู้ ซึ่งภูมิปัญญาชาวบ้านได้เรียนรู้และสามารถนำมาสืบทอดให้กับผู้เรียนรู้ ได้แก่

1. จากการเรียนรู้ด้วยการปฏิบัติจริงในสถานการณ์จริง (Learning by doing) มีการลองผิดลองถูก เป็นประสบการณ์

¹¹ กระทรวงทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม. *อ่าวแล้วเชิงอรอดที่ 8*. หน้า 98-117.

¹² กรมพัฒนาชุมชน. (2544). *แนวทางการดำเนินงานหนึ่งตำบลหนึ่งผลิตภัณฑ์*. กรุงเทพฯ: กระทรวงมหาดไทย. หน้า 127.

¹³ ขวัญเรือน เพชขุนทด. (2545). *ความตกลงว่าด้วยสิทธิในทรัพย์สินทางปัญญาที่เกี่ยวกับการค้ากับประเทศไทย*. วิทยานิพนธ์นิติศาสตร์มหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์. หน้า 106.

2. จากการอ่านหนังสือต่างๆ ที่เป็นลายลักษณ์อักษร เช่น ศาสตร์ทางการแพทย์
3. จากพิธีกรรมที่ตกทอดต่อกันมา เช่น การสวดอภิธรรมศพ การแห่ขันหมาก
4. จากการบอกเล่า เรียนรู้จากของจริง เช่นการปลูกข้าว ดำนา การทำไร่ ทำสวน
5. ทางด้านศาสนธรรม คำสอน แนวทางปฏิบัติจากการสังเกตพฤติกรรมมนุษย์
6. การแลกเปลี่ยนวัฒนธรรมทางสังคมของกันและกัน
7. การถ่ายทอดทางวัฒนธรรม มีการปฏิบัติด้วยความเคยชิน มีผลต่อคุณค่าทางด้านจิตใจ
8. วิธีครูพักลักจำ จากทักษะการสังเกต การดู จนเกิดทักษะ

เหม ทองธัช¹⁴ ศึกษาพบว่าปัจจัยที่มีผลต่อพัฒนาการของภูมิปัญญาท้องถิ่น คือ

1. ความรู้ดั้งเดิมที่นำมาผสมผสานกับความรู้ใหม่ที่เกิดขึ้นในเวลานั้น
2. การตั้งสมองค์ความรู้แล้วสืบทอดกันมาตามยุคสมัย
3. ประสบการณ์เดิมที่สามารถเทียบเคียงกับเหตุการณ์หรือประสบการณ์ใหม่
4. สภาพแวดล้อม สถานการณ์ หรือปัญหาที่ยังหาทางออกไม่ได้
5. รากฐานทางพระพุทธศาสนา วัฒนธรรม และความเชื่อ

วรวิทย์ องค์กรุทรักษา¹⁵ ทำการศึกษาวิจัยเรื่องกระบวนการถ่ายทอดศิลปะการปักผ้าของชาวเขาเผ่าเย้า บ้านห้วยซ้าย จังหวัดเชียงราย โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาถึงกระบวนการถ่ายทอดศิลปะการปักผ้าของชาวเขาเผ่าเย้า โดยใช้วิธีการสัมภาษณ์กลุ่มสตรีเข้าจำนวน 50 คน ผลการวิจัยพบว่า ผู้สอนใช้วิธีถ่ายทอดความรู้แบบปากเปล่า ควบคุมการสาธิตให้ผู้เรียนใช้การสังเกต และฝึกฝนเป็นประสบการณ์ด้วยตนเอง จนเกิดความชำนาญ แต่ไม่มีการจดบันทึกเป็นหลักฐานลายลักษณ์อักษร การถ่ายทอดจึงขึ้นอยู่กับความแม่นยำของผู้สอนและผู้เรียน

ขนิษฐา ศรีรัตน์¹⁶ ศึกษาวิจัยเรื่องแหล่งความรู้และกระบวนการจัดการแหล่งความรู้เพื่อศึกษาลักษณะและการเปลี่ยนแปลงของแหล่งความรู้ โดยวิธีการสัมภาษณ์ การสังเกต จากกลุ่มบุคคล ผลวิจัยที่เกี่ยวกับ แหล่งความรู้ มีดังนี้

¹⁴ พชร ลิ้มปิ่นจันทร์. (2550). *ฮ้างแล้วชิงอรุณที่ 5*. หน้า 28.

¹⁵ รัชพงษ์ ทองดีแท้. (2547). การคุ้มครองสิทธิบัตรตามสนธิสัญญาว่าด้วยความร่วมมือทางด้านสิทธิบัตรขององค์การทรัพย์สินทางปัญญาโลก. สารนิพนธ์นิสิตาสาตรมหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์. หน้า 123 .

¹⁶ สำนักงานพัฒนาวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีแห่งชาติ. ศูนย์พันธุวิศวกรรมและเทคโนโลยีชีวภาพแห่งชาติ. (2550). รายงานกรอบความคิดการคุ้มครองภูมิปัญญาท้องถิ่นไทย. กรุงเทพมหานคร กระทรวงวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี. หน้า 239.

1. แหล่งความรู้ดั้งเดิมธรรมชาติที่สำคัญนั้น คือ สถาบันครอบครัว อันประกอบด้วย พ่อแม่ และเครือญาติอาวุโส ที่มีการถ่ายทอดความรู้อาชีพ
2. ผู้ชำนาญการที่เป็นเพื่อนบ้าน
3. วัด หรือสถาบันศาสนา
4. ปัจจัยที่ทำให้เกิดการถ่ายทอดความรู้ คือ ความจำเป็นในการดำรงชีวิต และความสัมพันธ์ใกล้ชิดในระบบเครือญาติ

ปฐม นิคมานนท์¹⁷ ทำวิจัยระบบการถ่ายทอดความรู้ในชุมชนชนบทไทย ผลการวิจัยพบว่า

1. รูปแบบการเรียนรู้ และการถ่ายทอดความรู้
 - 1.1 การสืบทอดความรู้ภายในชุมชน ซึ่งส่วนใหญ่เป็นเรื่องภายในหมู่บ้านคือการทำไร่นา
 - 1.2 การสืบทอดภายในครัวเรือน
 - 1.3 การฝึกฝนจากผู้รู้ ผู้ชำนาญเช่นการเรียนรู้อจากวัด หรือเรียนจากองค์กรภายนอกที่มีการจัดสอน
 - 1.4 การฝึกฝน ค้นคว้าด้วยตนเองซึ่งอาจเกิดจากความชอบส่วนตัว หรือเลียนแบบจากคนอื่น
 - 1.5 เกิดความรู้ ความชำนาญในสิ่งใดสิ่งหนึ่งโดยบังเอิญ
2. ปัจจัยที่เกื้อหนุนการเรียนรู้ คือ สิ่งที่ส่งเสริมสนับสนุนให้มีความสนใจเรียนรู้อย่างพยายามปรับปรุงให้อาชีพมีความก้าวหน้า เช่น ความรู้สึกภาคภูมิใจ

ในงานวิจัยยังพบอีกว่า การก่อเกิดของภูมิปัญญาท้องถิ่นนั้น ส่วนสำคัญมาจากการสั่งสม สืบทอดต่อกันมาจากบรรพบุรุษสู่ลูกหลาน นอกจากนั้นจะเป็นการเรียนรู้ ฝึกฝนจาก ประสบการณ์ที่ต้องการแก้ไขปัญหาในการดำรงชีวิต มีการแบ่งภูมิปัญญาในการผลิตสินค้าชุมชน อยู่ 2 ส่วน คือ

- มาจากความรู้เดิมของบรรพบุรุษ
 - การถ่ายทอดจากบรรพบุรุษ เพื่อนบ้าน ชุมชน ครอบครั้ว คนอื่น รวมไปถึงคนต่างถิ่น เป็นวิธีการถ่ายทอดจากการสังเกต การทดลองทำ การบอกเล่าด้วยปาก การปฏิบัติจริง การฝึกหัด ฝึกฝน วิธีครูพักลักจำ การบอกเล่า การละเล่น การเลียนแบบ การเข้าร่วมพิธีกรรม การอ่าน และกิจกรรมอื่นๆ ที่ไม่ได้เป็นรูปแบบทางการ

¹⁷ คณะกรรมการอำนวยการหนึ่งตำบลหนึ่งผลิตภัณฑ์แห่งชาติ. (2544) หนึ่งตำบลหนึ่งผลิตภัณฑ์. กรุงเทพฯ: กระทรวงมหาดไทย หน้า 112-145.

○ การถ่ายทอดจากหน่วยงานราชการ หรือภาคเอกชนที่มีลักษณะการสอน การอบรม ในห้องเรียนที่เป็นทางการหรือไม่เป็นทางการ ซึ่งมีผู้สอนอธิบายวิธีการทำ แล้วผู้เรียน ผู้อบรมจะทำตามพร้อมๆ กับไป หรือการพาไปดูงานนอกสถานที่ ซึ่งอาจเป็นการสอนโดยตรง มีการอ่าน และฝึกปฏิบัติร่วมอยู่ด้วย

- มาจากความรู้ใหม่ ซึ่งแบ่งออกเป็น
 - ความรู้ใหม่ที่ได้รับการอบรมเรียนรู้จากภายนอก
 - ความรู้ใหม่ที่รู้เองจากประสบการณ์ในท้องถิ่น

สรุปได้ว่าการศึกษาลักษณะและแบ่งหมวดหมู่ประเภทของภูมิปัญญาท้องถิ่นของนักวิชาการ และสำนักงานที่เกี่ยวข้อง นั้นมีความคล้ายคลึงกัน โดยสรุปแล้วมีการแบ่งประเภทในภูมิปัญญาท้องถิ่นเกี่ยวกับการผลิตสินค้าชุมชน หลากหลาย อาทิ

1. การแบ่งของ เสรี พงศ์พิศ ในภูมิปัญญาเฉพาะด้าน และมีลักษณะรูปธรรม เช่น หัตถกรรม การทำมาหากิน การเกษตรและประมง
2. การแบ่งของ ประเวศ วะสี ในภูมิปัญญาที่มีวัฒนธรรมเป็นฐาน
3. การแบ่งของ สัจญา สัจญาวิวัฒน์ ในภูมิปัญญาทางวัตถุ
4. การแบ่งของสำนักงานคณะกรรมการการศึกษา ในภูมิปัญญาชาวบ้านด้านการผลิตในสาขาอุตสาหกรรม หัตถกรรม หรือเกษตรกรรม

เนื่องจากความหลากหลายของประเภท ชนิดหรือกลุ่มของภูมิปัญญาที่นักวิชาการ นักวิจัย ได้ทำการศึกษาค้นคว้าแล้วได้ผลสรุปว่ามีอยู่มากมายนั้น แต่ในเรื่องของคุณภาพ หรือประสิทธิภาพของภูมิปัญญาว่ามีเพียงพอ ,ความสามารถในการนำไปใช้โดยไม่ก่อให้เกิดความเสียหาย ต้องมีการประเมินประสิทธิภาพและคุณค่า ซึ่งควรมีการพิจารณาในประเด็นต่างๆ ดังนี้¹⁸

- ประสิทธิภาพ ในการใช้งานได้
- ความคุ้มค่า ต่อการลงทุน
- ความสามารถในการหาได้ในท้องถิ่น มีปริมาณเพียงพอ
- ความสามารถในการเข้าใจได้ นำไปใช้งานได้ง่าย
- ความเหมาะสมกับท้องถิ่น ชุมชนให้ความยอมรับ
- ผลกระทบต่อประชาชนในชุมชน ลักษณะของการได้ หรือเสียประโยชน์
- ผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อม ก่อเกิดมลภาวะด้านใด
- เงื่อนไขและข้อจำกัด ความยากง่ายในการใช้งานจริง

¹⁸ International Institutes of Rural Reconstruction : IIRR. Recording and Using Indigenous Knowledge A Manual. 1996.

มุมมองหนึ่งที่ใช้การสังเคราะห์จากการให้ความหมายภูมิปัญญาของนักวิชาการมาแบ่ง ภูมิปัญญาตามคำจำกัดความ โดยแบ่งออกเป็น¹⁹

- **ภูมิปัญญาไทยเป็นองค์ความรู้ของชาวบ้าน**

คือมองว่าภูมิปัญญาไทยเป็น องค์ความรู้หรือมรดกความรู้ ที่เกิดจากสติปัญญาของ ชาวบ้าน ซึ่งเป็นศักยภาพหรือความสามารถที่ใช้ในการแก้ปัญหาการดำเนินชีวิตได้ในท้องถิ่นอย่าง เหมาะสม โดยได้รับการสั่งสม ถ่ายทอด ปรับตัว กันมาผ่านกระบวนการพัฒนาให้สอดคล้องกับ กาลสมัย เพื่อให้ดำรงชีวิตได้อย่างผาสุก

- **ภูมิปัญญาไทยเป็นประสบการณ์ของชาวบ้าน**

ภูมิปัญญาไทย หมายถึง ความรู้และประสบการณ์ของชาวบ้านในท้องถิ่นที่ปรับตัว และดำรงชีวิตในระบบนิเวศหรือสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติ อาจจะเป็นปฏิสัมพันธ์ในกลุ่มชน เดียวกันและระหว่างกลุ่มชนหลายๆชาติพันธุ์ มีลักษณะเป็นองค์รวม มีบูรณาการสูงโดยมี วัฒนธรรมเป็นฐาน มีความเชื่อมโยงไปสู่นามธรรมรวมถึงโลกทัศน์ที่มีต่อสิ่งที่เหนือธรรมชาติที่ ได้รับการถ่ายทอดจากบรรพบุรุษ สั่งสม เรียนรู้ กลั่นกรอง พัฒนา สืบทอดตามวิถีชีวิต ขนบธรรมเนียม ประเพณีและวัฒนธรรมกันมาเป็นเวลานาน จนตกผลึกเป็นองค์ความรู้ โดย กระบวนการพัฒนาให้สอดคล้องกับกาลสมัย ที่ใช้ในการแก้ปัญหาหรือการดำเนิน

- **ภูมิปัญญาไทยเป็นความสามารถของชุมชน**

ภูมิปัญญาไทย หมายถึง องค์ความรู้ ความสามารถของชาวบ้าน ที่คิดค้นสั่งสม สืบ ทอด ปรับปรุง เรียนรู้จากคนรุ่นหนึ่งไปสู่คนรุ่นใหม่ เป็นศักยภาพ หรือเป็นแก่นของชุมชน เป็น ความสามารถในการสร้างสรรค์ เพื่อพัฒนาและดำรงชีวิตในการแก้ปัญหาของชาวบ้านและชุมชน

- **ภูมิปัญญาไทยเป็นพื้นเพ รากฐานและเป็นทุกสิ่งทุกอย่างของชาวบ้าน**

ภูมิปัญญาไทย หมายถึงพื้นเพ รากฐานและทุกสิ่งทุกอย่างที่ชาวบ้านคิดขึ้นที่เกิดจาก ประสบการณ์ของตนเอง ประสานกับความรู้ใหม่ นำมาใช้ให้เกิดประโยชน์และใช้ในการแก้ปัญหา ทั้งที่เป็นรูปธรรมและนามธรรมของชาวบ้านในสังคมนั้นๆ รับรู้ เชื่อถือ เข้าใจ รวมกันเป็น สติปัญญาและเป็นองค์ความรู้ทั้งหมด

- **ภูมิปัญญาไทยเป็นแบบแผนวิถีชีวิต**

ภูมิปัญญาไทย หมายถึง แผนการดำเนินชีวิต เป็นกระบวนการปรับเปลี่ยนวิถีชีวิตของ ชุมชน เป็นกระบวนการทัศน์ของกลุ่มคนในชนบทหรือท้องถิ่นที่มีต่อด้านต่างๆ เป็นการจัดการ ความสัมพันธ์ระหว่างคนกับธรรมชาติและสิ่งที่เหนือธรรมชาติในท้องถิ่นนั้นๆ

¹⁹ สำนักเนพัฒนาวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีแห่งชาติ. *อ้าวแล้วชิงอรรด ที่ 1*. หน้า66-68.

- **ภูมิปัญญาไทยเป็นทุนทางปัญญา**

ภูมิปัญญาไทย หมายถึง กระบวนการทางปัญญา เป็นความสัมพันธ์ เชื่อมโยง ระหว่าง ธรรมชาติ จิตใจ พฤติกรรม สังคม องค์กร วัฒนธรรมชุมชน เศรษฐกิจ เทคโนโลยีการผลิต ทรัพยากรบุคคลในท้องถิ่นจะเกี่ยวข้องกับกระบวนการผลิต และวิถีชีวิตของชาวบ้าน เป็นสิ่งมีค่า และเป็นทรัพย์สินทางปัญญาที่สามารถพัฒนาเป็นอุตสาหกรรมได้

- **ภูมิปัญญาไทยเป็นกระบวนการเรียนรู้**

ภูมิปัญญาไทย หมายถึง กระบวนการเรียนรู้ของคนในสังคมซึ่งแทรกซึมอยู่ในวิถีชีวิตประจำวัน สอดแทรกในพิธีกรรมต่างๆ เป็นแนวทางประเพณี ปฏิบัติที่ผู้ใหญ่สั่งสอนเยาวชน จนเป็นที่รู้จัก เกิดการยอมรับและนำไปถ่ายทอดพัฒนา และเป็นพลังจิตที่หลอมรวมผู้คนในสังคม ให้อยู่รวมกันได้อย่างสงบสุข

กระทรวงทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม²⁰ ได้สรุปลักษณะสำคัญของภูมิปัญญาท้องถิ่นเอาไว้ดังนี้

1. เป็นเรื่องการใช้ความรู้ ทักษะ ความเชื่อ และพฤติกรรม ที่ใช้ในการแก้ปัญหา การปรับตัว การเรียนรู้เพื่อความอยู่รอดของบุคคล ชุมชน และสังคม
2. มีวัฒนธรรมเป็นพื้นฐาน และเกิดขึ้นในชุมชน แต่มีลักษณะเป็นพลวัต ที่เปลี่ยนแปลงได้ตามยุคสมัย และมีพัฒนาการที่เป็นผลมาจากการทดลอง การสร้างสรรค์สิ่งใหม่ หรือการปรับตัวเข้ากับสิ่งแวดล้อม
3. เป็นการถ่ายทอดโดยผ่านวิถีชีวิต การปฏิบัติ และการบอกเล่าต่อกัน ไม่มีการบันทึกอย่างเป็นระบบ ซึ่งทำให้ไม่มีการผ่านการเรียนรู้ทางโลกสมัยใหม่

2.4 ภูมิปัญญาไทย 1 ในตำบล

นโยบายอันหนึ่งของรัฐบาลที่เกี่ยวกับการรักษาภูมิปัญญาของไทย ในท้องถิ่นเอาไว้ คือนโยบายหนึ่งตำบลหนึ่งผลิตภัณฑ์ (One Tambon One Product) หรือเรียกสั้นๆว่า OTOP เป็นนโยบายเพื่อสร้างความเข้มแข็งให้ชุมชนชาวบ้านในจังหวัดต่างๆ ที่ยังมีความรู้ ทักษะเฉพาะพื้นที่อันเป็นภูมิปัญญาไทยหลงเหลืออยู่ แนวคิดพื้นฐานของนโยบายนี้มาจากหลักปรัชญา คือ

1. ส่งเสริมและพัฒนาท้องถิ่น
2. ส่งเสริมการมีส่วนร่วมของประชาชน

²⁰ กระทรวงทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม. *อ่าวแล้วเชิงอรรถที่ 8*. หน้า 2.

3. กิจกรรมที่ครอบคลุมทุกพื้นที่ ช่วงอายุ เพศหรือวัย

มีการให้ความหมายคำว่า หนึ่งตำบล หนึ่งผลิตภัณฑ์ ไว้ในงานวิจัยว่าหมายถึง²¹

“สินค้าชุมชน หรือผลิตภัณฑ์ของชุมชนที่ชาวบ้านผลิตขึ้นเอง อยู่บนพื้นฐานของภูมิปัญญาท้องถิ่นอันเป็นเอกลักษณ์ของชุมชน เป็นผลิตภัณฑ์ดีเด่นของตำบลอย่างน้อยตำบลละหนึ่งผลิตภัณฑ์ ซึ่งตรงกับภาษาอังกฤษว่า One Tambon One Product ใช้คำย่อว่า “OTOP”

การพัฒนาโครงการหนึ่งตำบลหนึ่งผลิตภัณฑ์ เป็นแนวคิดมาจากการพัฒนาท้องถิ่นของจังหวัด โออิตะ ประเทศญี่ปุ่น จากการคิดค้นโดยผู้ว่าราชการจังหวัด โออิตะ นายฮิรามัทซึ โมริฮิโกะ ในปี 2522 ที่เขาต้องการส่งเสริมและสนับสนุนให้ท้องถิ่นสามารถพึ่งพาเลี้ยงตนเองได้จากรายได้ ในการคิดค้นผลิตภัณฑ์แห่งท้องถิ่นขึ้นมา พร้อมกับเป็นการสร้างความรักในท้องถิ่น ความเป็นน้ำหนึ่งใจเดียวกัน ให้คำแนะนำ กำลังใจ และมีทิศทางเดียวกัน ในการฟื้นฟูท้องถิ่น บนรากฐานเอกลักษณ์แห่งวัฒนธรรมท้องถิ่น²²

การดำเนินนโยบายนี้มุ่งเน้นที่การผลิตและพัฒนาสินค้าพื้นบ้านในท้องถิ่นชุมชนให้ออกสู่ตลาดภายนอก โครงการนี้ดำเนินการตามหลักการ 3 ประการ²³

- 1) นำภูมิปัญญาท้องถิ่นออกสู่สากล โดยแสดงออกผ่านทางสินค้าและบริการที่ผลิตออกมาจากการใช้ภูมิปัญญาและวัฒนธรรมท้องถิ่น
- 2) การพึ่งพาตนเอง โดยชุมชนคิดสร้างสรรค์ผลงานเป็นผลิตภัณฑ์ประจำท้องถิ่น และเป็นการสร้างกิจกรรมแสดงศักยภาพของท้องถิ่น
- 3) พัฒนาทรัพยากรมนุษย์โดยการมีจิตวิญญาณแห่งการสร้างสรรค์ ต่อสู้หาเลี้ยงชีพด้วยความมุ่งมั่นและสร้างสรรค์

โครงการหนึ่งตำบลหนึ่งผลิตภัณฑ์เป็นนโยบายที่ต้องการให้แต่ละชุมชนได้ใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นมาใช้ในการพัฒนาสินค้าโดยรัฐพร้อมที่จะเข้าช่วยเหลือในด้านความรู้สมัยใหม่และการบริหารจัดการเพื่อเชื่อมโยงสินค้าจากชุมชนสู่ตลาดทั้งในประเทศและต่างประเทศด้วยระบบร้านค้าเครือข่ายและอินเทอร์เน็ตเพื่อเป็นการส่งเสริมและสนับสนุนกระบวนการพัฒนาท้องถิ่น โดยแนวนโยบายการสร้างชุมชนให้เข้มแข็งพึ่งพาตนเอง นอกจากนี้ยังเป็นการให้ประชาชนมีส่วนร่วมในการสร้างรายได้ด้วยการนำทรัพยากร และภูมิปัญญาในท้องถิ่นมาพัฒนาเป็นผลิตภัณฑ์และบริการที่มีคุณภาพมีจุดเด่นและมูลค่าเพิ่ม จากการผลิตสินค้าจนเป็นที่ต้องการ โดยมีจุดประสงค์เพื่อ

²¹ ไพฑูรย์ โพธิสว่าง . *อ่าวแล้วเชิงอรธที่ 3* หน้า 24.

²² กชนิกา เลิศวิริยะนุกูล. (2548). ปัจจัยที่มีผลต่อความสำเร็จของผลิตภัณฑ์สินค้าOTOP : ศึกษาเฉพาะกรณี เขตทวีวัฒนา กรุงเทพมหานคร. สารนิพนธ์รัฐประศาสนศาสตรมหาบัณฑิต , มหาวิทยาลัยศรีปทุม. หน้า 9.

²³ เรื่องเดียวกัน . หน้า 17.

เสริมสร้างภูมิปัญญาท้องถิ่นสู่สากล เป็นการต่อยอดภูมิปัญญาชาวบ้านให้เชื่อมโยงกับกระแสของสากล คือการสรรสร้างผลิตภัณฑ์ ที่แฝงด้วยภูมิปัญญา และวัฒนธรรมจนเป็นสินค้าที่มีชื่อเสียงระดับสากล มีจุดประสงค์เน้นที่การสร้างรายได้โดยการพึ่งตนเอง จากการผลิตสินค้าที่นำเอาวัตถุดิบในพื้นที่ที่มีจำนวนมาก หรือสินค้าที่เป็นความรู้ดั้งเดิมแต่โบราณมาจำหน่ายหารายได้ทางธุรกิจ โดยสินค้านั้นมีจุดเด่นจุดขาย และสอดคล้องกับวัฒนธรรมในท้องถิ่น การพัฒนาตามนโยบายนี้มาจากแนวคิดของญี่ปุ่น จากหลักการ 3 ประการคือ²⁴

1. การสร้างสรรค์อย่างพึ่งพาตนเอง เป็นการนำเอาความนึกคิดสร้างสรรค์ที่มีอยู่ในภูมิปัญญาของมนุษย์ออกมาสร้างเป็นรูปธรรมเชิงพาณิชย์ คือสินค้าเครื่องอุปโภคบริโภค นำมาซึ่งรายได้หาเลี้ยงตนเอง และครอบครัว เป็นการดำรงชีวิตตามแนวเศรษฐกิจพอเพียงของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ซึ่งเน้นความเข้มแข็งในชุมชน

2. การสร้างสรรค์ในศิลปวัฒนธรรม ขนธรรมนิยมประเพณีท้องถิ่น นำมาประยุกต์ใช้อย่างเข้ากันกับภูมิปัญญาความรู้ของบรรพบุรุษที่ทำต่อกันมาจนเป็นประวัติศาสตร์ของท้องถิ่น และเอกลักษณ์ของแต่ละท้องถิ่น

3. การพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ ให้เรียนรู้การดำรงชีวิตด้วยการพึ่งพาตนเอง และผลักดันให้ชุมชน ท้องถิ่นของตนสามารถอยู่กันได้อย่างเข้มแข็ง และยั่งยืน โครงการตามนโยบายหนึ่งตำบลหนึ่งผลิตภัณฑ์ เป็นโครงการที่เป็นเหมือนตัวเชื่อมกิจกรรมของชุมชนให้ได้มีการพัฒนาไปอย่างมีทิศทางเดียวกัน อย่างมีเอกภาพ และเป็นการสร้างธุรกิจให้ชุมชน เกิดผู้ประกอบการรายใหม่ ผลิตภัณฑ์ใหม่ สร้างมูลค่าเพิ่มให้กับวัตถุดิบในท้องถิ่น อันประกอบด้วยปัจจัยต่างๆ คือ การต่อยอดความรู้ภูมิปัญญา , การเสริมสร้างการออกแบบผลิตภัณฑ์ , เชื่อมโยงธุรกิจครอบครัว ชุมชน และสากล และ เป็นการสร้างความน่าเชื่อถือให้ผลิตภัณฑ์ของชุมชน ซึ่งปัจจัยต่างๆ เหล่านี้ จะทำให้ชุมชนสามารถสร้างสินค้าอันเป็นผลิตผลนำมาจำหน่ายเชิงธุรกิจภายในท้องถิ่น หมู่บ้าน จนสามารถขยายเป็นการสร้างรายได้ในระดับประเทศ และระดับโลกต่อไปได้

ตามแถลงการณ์นโยบายของรัฐบาล ต่อรัฐสภา และตามระเบียบสำนักนายกรัฐมนตรีว่าด้วยคณะกรรมการอำนวยการหนึ่งตำบล หนึ่งผลิตภัณฑ์แห่งชาติ พ.ศ. 2544 การดำเนินงานตามโครงการหนึ่งตำบล หนึ่งผลิตภัณฑ์ มีวัตถุประสงค์เพื่อ

1. สร้างงาน สร้างรายได้ แก่ชุมชน
2. สร้างความเข้มแข็งแก่ชุมชน ให้สามารถคิดเอง ทำเอง ในการพัฒนาท้องถิ่น
3. ส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่น

²⁴ ไพฑูรย์ โปธิสว่าง . อ่างแล้วเชิงอรอดที่ 3. หน้า 3.

4. ส่งเสริมการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์

ส่วนในการดำเนิน โครงการหนึ่งตำบลหนึ่งผลิตภัณฑ์กำหนดไว้ว่าต้องดำเนินการภายใต้กิจกรรมหลัก ดังนี้

1. ขยายสินค้าท้องถิ่นไปยังตลาดโลก

ผลิตภัณฑ์สินค้าของท้องถิ่นที่นำเสนอต่อตลาดภายนอกต้องแสดงให้เห็นถึงความมีเอกลักษณ์ จุดเด่นขององค์ความรู้แห่งภูมิปัญญาของท้องถิ่นตน เพื่อขยายสินค้าออกไปจนถึงตลาดโลกโดยยังคงความเป็นภูมิปัญญาของไทย

2. ผลิตและคิดค้นขึ้นเองในท้องถิ่น

จากพื้นความรู้ที่สั่งสม สืบทอดกันมา ประกอบกับความร่วมมือร่วมใจของคนในชุมชนเดียวกัน จนสามารถสร้างผลิตภัณฑ์ต่างๆ ขึ้นมา โดยมีความช่วยเหลือ สนับสนุนจากหน่วยงานภาครัฐ ให้คำแนะนำ และสนับสนุนด้านเทคโนโลยี อุปกรณ์เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัยพัฒนาผลิตภัณฑ์ได้

3. การสร้างบุคลากรที่มีคุณภาพของท้องถิ่น

ท้องถิ่นต่างๆ ต้องค้นหาและเลือกสรรบุคลากรที่มีทั้งความรู้ในภูมิปัญญาของท้องถิ่น และเป็นผู้ที่มีความสามารถในการบริหารจัดการ วางแผนอย่างรอบคอบ และมีวิสัยทัศน์ สามารถแลกเปลี่ยนความคิดเห็น และนำไปพัฒนาเป็นจุดเด่นให้ได้ตามจุดประสงค์หลักของนโยบายนี้ ที่ต้องการให้ชุมชนสามารถหาเลี้ยงตนเองได้ โดยนำภูมิปัญญาในท้องถิ่นมาสร้างสรรค์ผลงานเป็นผลิตภัณฑ์ การพัฒนาตามแนวทางนี้กำลังเป็นที่นิยมได้รับความสนใจเพิ่มขึ้น เนื่องจากการใช้ภูมิปัญญาแห่งท้องถิ่นชาวบ้านมาสร้างมูลค่าทางธุรกิจ แต่ก็ยังถือว่าเป็นช่วงการตื่นตัว หรือปลุกจิตสำนึกให้ประชาชนารู้จักคุณค่าของความรู้ภูมิปัญญาชาวบ้านของไทย

แนวคิดหนึ่งหมู่บ้านหนึ่งผลิตภัณฑ์ มีความประสงค์ให้หมู่บ้านหนึ่งๆ มีสินค้า ผลิตภัณฑ์หลัก 1 ประเภท ที่เป็นตัวแทนแสดงถึงภูมิปัญญาท้องถิ่น วัฒนธรรมความรู้ของบรรพบุรุษ หรือการอนุรักษ์ธรรมชาติของท้องถิ่น โดยมีการใช้ทรัพยากรในท้องถิ่นออกแบบเป็นสินค้าบริการ เศรษฐกิจหาเลี้ยงชีพ และสร้างชุมชนเข้มแข็งสอดคล้องหลักเศรษฐกิจพอเพียง

การดำเนิน โครงการนั้นมีกรมพัฒนาชุมชน กระทรวงมหาดไทยเป็นผู้ควบคุมดูแล ในการพัฒนานั้นมีคณะกรรมการอำนวยการหนึ่งหมู่บ้านหนึ่งผลิตภัณฑ์แห่งชาติกำหนดแผนงานด้านต่างๆ²⁵

²⁵ กรมพัฒนาชุมชน.(2544). แนวทางการดำเนินงานหนึ่งตำบลหนึ่งผลิตภัณฑ์. กรุงเทพฯ:กระทรวงมหาดไทย หน้า 3-7.

การจัดกลไกการบริหาร แบบบนลงล่าง(Top-down) และแบบล่าง ขึ้นบน (Bottom – up) โดยระดับบน ได้แก่คณะกรรมการอำนวยการโครงการทำหน้าที่กำหนดนโยบายด้านต่างๆ และบูรณาการการงบประมาณ แผนงาน ,ศูนย์พัฒนาเศรษฐกิจ ทำหน้าที่ประสานงานกับองค์กรภาครัฐและเอกชนเพื่อทำการสนับสนุนผลิตภัณฑ์ที่มาจากจังหวัดต่างๆ และระดับล่าง ได้แก่ ประชาคมตำบล ที่ช่วยค้นหาข้อมูลและกำหนดบัญชีผลิตภัณฑ์ตำบล,คณะทำงานระดับอำเภอ และระดับตำบล ทำหน้าที่จัดลำดับความสำคัญ เชื่อมโยง และพัฒนาผลิตภัณฑ์

1) ขั้นตอนการปฏิบัติการดำเนินการโครงการ ประกอบด้วย ๕ ขั้นตอน คือ

ก) การเรียนรู้/ประชาสัมพันธ์โครงการ

- ประชุมทำความเข้าใจระหว่างภาครัฐ ภาคประชาชน และเอกชน
- ประชาสัมพันธ์ความรู้ แนวคิด หลักการและปรัชญา
- แต่งตั้งคณะกรรมการดำเนินงาน ระดับจังหวัด อำเภอ และตำบล
- กำหนดแผนงาน แนวทางการดำเนินงาน

ข) การกำหนดผลิตภัณฑ์

- คณะทำงานแต่ละระดับร่วมกันจัดทำประชาคมเพื่อค้นหาผลิตภัณฑ์ที่มีลักษณะเด่นในแต่ละท้องถิ่น
- คัดเลือกผลิตภัณฑ์ที่มีเอกลักษณ์โดดเด่นแล้วเรียงลำดับ

ค) การพัฒนาคุณภาพผลิตภัณฑ์

- วางแผนเพื่อพัฒนาคุณภาพของผลิตภัณฑ์ในด้านต่างๆ ไม่ว่าจะเป็นการบริหารจัดการ ,การแปรรูปผลิตภัณฑ์ ,การบรรจุภัณฑ์ หรือการออกแบบมาตรฐานผลิตภัณฑ์
- สนับสนุนแหล่งเงินทุน
- ดำเนินการพัฒนาคุณภาพผลิตภัณฑ์
- วิจัยผลิตภัณฑ์

ง) การขยายตลาด (กระจายสินค้า)

- ทำการวางแผนการจำหน่ายผลิตภัณฑ์ออกสู่ตลาดทั้งภายในและนอกประเทศ
- วางแผนการขนส่งและจัดจำหน่ายผลิตภัณฑ์
- ทำการประชาสัมพันธ์ เผยแพร่ทางสื่อออนไลน์ รวมทั้ง E-Commerce
- จัดการประกวดผลิตภัณฑ์ มอบประกาศนียบัตร
- จัดงานแสดงผลมหรรรรมสินค้า
- วิจัยตลาดเพื่อหาทางกระจายสินค้า

จ) การติดตาม/ประเมินผล

- กำหนดเกณฑ์การชี้วัด และมาตรฐานการวัดคุณภาพผลิตภัณฑ์
- ติดตามประเมินผลการดำเนินการ
- เผยแพร่ประชาสัมพันธ์ผลการดำเนินการ

2) การสนับสนุนโครงการ

กรมพัฒนาชุมชน ต้องการแนวทางการพัฒนาโครงการหนึ่งหมู่บ้าน หนึ่งผลิตภัณฑ์ในด้านต่างๆ เพื่อให้โครงการดำเนินไปได้อย่างสัมฤทธิ์ผล ดังนี้

- ก) ด้านการเงิน มีสถาบันการเงิน เช่นกองทุนหมู่บ้าน กลุ่มออม
- ข) ทรัพยากรเพื่อการผลิตเพื่อเป็นการพัฒนาคุณภาพผลิตภัณฑ์ เพื่อมุ่งเน้นการขยาย ตลาด นำมาสู่การเพิ่มรายได้ในประชาชนในท้องถิ่น
- ค) ด้านทักษะความรู้ เพื่อเป็นการพัฒนาทักษะความรู้ในกลุ่มผู้ผลิตสินค้า จึงต้อง มีการให้คำแนะนำ คำปรึกษา รวมถึงการจัดการอบรม ซึ่งยังเป็นการช่วยการ แลกเปลี่ยนความรู้ และข้อมูลข่าวสารระหว่างชุมชนอีกด้วย
- ง) ด้านการตลาด เพื่อให้เกิดการยอมรับในสินค้าผลิตภัณฑ์ของท้องถิ่นที่แฝงด้วย วัฒนธรรมดั้งเดิมอันเป็นภูมิปัญญาชาวบ้านที่ต้องได้รับการอนุรักษ์รักษา เอาไว้ จึงต้องมีการขยายสินค้าของท้องถิ่น ไปยังตลาดในและนอกประเทศ ซึ่ง ในตลาดเดิม ต้องได้รับการสนับสนุนการส่งเสริมการจำหน่ายสินค้าให้เต็ม ศักยภาพ รวมถึงกระตุ้นตลาดให้มีความต้องการสินค้าโดยการประชาสัมพันธ์ เผยแพร่ โฆษณาสินค้าให้เป็นที่รู้จัก ในส่วนตลาดใหม่นั้นต้องสร้างเสริมกล ยุทธ์การตลาดให้มากขึ้น และทันสมัย เช่น E-Commerce

มีรวบรวมผลิตภัณฑ์สินค้าที่เป็นผลจากความคิดของการถ่ายทอดความรู้ภูมิปัญญาของ บรรพบุรุษ และแบ่งแยกเป็นหมวดต่างๆ²⁶ กล่าวคือ

1. เกษตรแปรรูป / สมุนไพร มีตัวอย่าง เช่น

- ผลิตภัณฑ์จากส้มแขก จากการรวมกลุ่มของแม่บ้านสตรี แห่งบ้านร้อน ต. ดันหยงมัส อ.ระแงะ จ.นราธิวาส คิดค้นสูตรเพื่อใช้ผลส้มแขกที่มีปริมาณมากในหมู่บ้าน และ ละแวกใกล้เคียงจนได้ผลิตภัณฑ์ที่เป็นการใช้ภูมิปัญญาและเทคโนโลยีพื้นบ้านโดยนำผลส้มแขกมา แปรรูปเพื่อนำสรรพคุณในการช่วยลดไขมันและการสลายประกอบของไฮดรอกซี ซีอาร์ทแอซิด (HCA) ทำให้มีรสชาติกลมกล่อม

²⁶ คณะกรรมการอำนวยการหนึ่งตำบล หนึ่งผลิตภัณฑ์แห่งชาติ. ภูมิปัญญาไทยในตำบล. 2545 .หน้า 22-37.

กระบวนการผลิตผลิตภัณฑ์จากผลส้มแขก ประกอบด้วย ส้มแขกกวน น้ำส้มแขก ชา ส้มแขก แยมส้มแขก ส้มแขกแช่อิ่ม และแคปซูลส้มแขก

- เครื่องดื่มสมุนไพร มีต้นตอเริ่มมาจากการรักษาของจีนแสชาวอินที่อาศัยอยู่ในจังหวัดสมุทรปราการมีความรู้วิชาแพทย์แผนไทยการใช้แผนโบราณการใช้สมุนไพรมีความรู้ในสมุนไพรรักษาโรคให้คนในหมู่บ้าน แล้วมีการถ่ายทอดความรู้สู่บุตรหลานสืบทอดต่อมาจนถึงปัจจุบัน ประกอบกับในพื้นที่ของจังหวัดสมุทรปราการชาวบ้านมีการปลูกพืชสมุนไพรเพิ่มขึ้น โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ตำบลบางกอบัว และตำบลบางกระเจ้า อำเภอพระประแดง จังหวัดสมุทรปราการ มีการปลูกสมุนไพรจำนวนมาก ชาวบ้านแถวตำโงงเหนือ อำเภอเมือง จังหวัดสมุทรปราการจึงได้คิดนำวัตถุดิบที่เป็นสมุนไพรเช่น จิง มะตูม ดอกคำฝอย กระเจี๊ยบ หญ้าหนวดแมว หรือ ใบเตย ซึ่งเป็นไม้ที่มีสรรพคุณทางยาช่วยบำรุงร่างกาย และควบคุมความดันโลหิตสำหรับผู้ป่วยโดยใช้ในปริมาณพอดี และงดเพิ่มน้ำตาล มาผลิตเป็นเครื่องดื่ม

กระบวนการผลิตเครื่องดื่มสมุนไพร นำพืชสมุนไพรสดมาหั่นเพื่อเข้าเครื่องคั้นน้ำ แล้วกรองผสมน้ำตาลนำไปเคี่ยวจนแห้งเป็นผงนำไปชงเป็นเครื่องดื่มสมุนไพร

- กุนเชียงสมุนไพร การริเริ่มของกลุ่มสตรีในจังหวัดสระบุรี ที่ต้องการเพิ่มส่วนผสมสมุนไพรพื้นบ้านลงในเนื้อสัตว์ที่ทำกุนเชียง เพื่อให้มีความหลากหลายและเป็นประโยชน์ต่อสุขภาพ เช่น กระเทียม จิงอ่อน ตะไคร้ ผักชี กระชาย งาขาว สาหร่าย พริกไทยดำ หรือ เห็ดหอม แต่งการใส่สารกันเสีย ดินประสิว สี และผงชูรส

- สมุนไพรแปรรูป ชาวบ้านท่ามะตูม อำเภอศรีมหาโพธิ์ จังหวัดปราจีนบุรี นำเอาพืชสมุนไพรพื้นบ้าน เช่น ต้นมะตูม ต้นดอกคำฝอย ต้นเตย หรือต้นหญ้าหนวดแมว ซึ่งมีสรรพคุณทางยารักษาโรคบางชนิดได้มาผลิตเป็นผลิตภัณฑ์สมุนไพรใช้ดื่มกิน โดยผ่านกระบวนการผลิตให้เป็นผงแล้วแพ็คเป็นซองจำหน่าย

- ผลิตภัณฑ์น้ำพริก เป็นอาหารที่คนไทยบริโภคกันอยู่ทุกวัน ทุกครอบครัว มีหลายชุมชนที่ผลิตน้ำพริกออกจำหน่าย โดยกลุ่มแปรรูปอาหารปลอดภัยพิช ตำบลโคกสะอาด อำเภอศรีเทพ จังหวัดเพชรบูรณ์ เป็นหนึ่งท้องถิ่นที่มีการปลูกพริกกันมากพอสมควร จึงมีการปรุงน้ำพริกมากมายหลายแบบ ไม่ว่าจะเป็นน้ำพริกเผา น้ำพริกนรก น้ำพริกเผากุ้ง น้ำพริกเผาหมู น้ำพริกนรกแมงดา น้ำพริกปลาหมึก และน้ำพริกอ่อน ซึ่งน้ำพริกเหล่านี้เป็นผลิตภัณฑ์ปลอดภัยพิช และส่วนผสมที่ต้องใส่เกลือ ไอโอดีนเป็นส่วนหลักจึงมีคุณประโยชน์จากเกลือด้วย

2. หัตถกรรมจากพืช / เส้นใยพืช

- เลื่อกกจันทบูร เป็นการนำเอาพืชจำพวกต้นกก หรือปอกระเจามาทอเป็นเส้นซึ่งพื้นที่จังหวัดจันทบุรี ในตำบลบางสระเก้า อำเภอแหลมสิงห์ได้รับการสืบทอดเรียนรู้การทอเส้น

มาจากชาวญวนอพยพที่มาตั้งถิ่นฐานในจังหวัดจันทบุรี ชาวบ้านจึงตั้งกลุ่มพัฒนาชุมชนทำเชื้อเป็นอาชีพเสริม ซึ่งเชื้อกกจันทบุรี มีคุณสมบัติพิเศษที่คงทนกว่าพืชชนิดอื่น และสีสดยาวนาน เมื่อนำมาออกแบบและให้สีสันทันสมัย รวมไปถึงการทำสินค้าอื่นๆ เช่น กระเป๋า ตะกร้า ก่องใส่กระดาษ เช็ดหน้า และตามแบบที่ลูกค้าต้องการ

กระบวนการผลิตเชื้อกกจันทบุรี ใช้วัตถุดิบจากเส้นเอ็นต้นปอกระเจาที่ได้มาจากการลอกเปลือกต้นปอกระเจา แล้วชุบเป็นเส้นใยนำไปตากแห้ง จึงนำมาปั่นจนได้เส้นเอ็น และเส้นกกจากต้นกก ที่ได้มาจากการผ่าเหลาด้านกกจนได้แต่ผิว นำไปตากแห้งแล้วย้อมสี ซึ่งทั้งสองชนิดชาวบ้านนำไปทอโดยใช้ลูกจันได้ลวดลายที่ต้องการอันเป็นภูมิปัญญาชาวบ้าน

- ผลิตภัณฑ์จากใยบวบ กลุ่มสตรีตำบลนาดี อำเภอสุวรรณคูหา จังหวัดหนองบัวลำภู นำเอาความรู้การผลิตสินค้าพื้นเมืองติดประดิษฐ์ผลิตภัณฑ์จากธรรมชาติโดยการนำต้นบวบที่มีคุณสมบัติเหนียวนุ่มมาแปรรูปเป็นใยขัดผิว โดยการนำบวบที่แก่จัดจนแห้ง เอาเมล็ดออกให้หมดแล้วตากแดดให้แห้งนำมาทุบให้เรียบและสม่ำเสมอ จึงนำมาตากแห้งเป็นรูปต่างๆ เพื่อจำหน่ายเป็นผลิตภัณฑ์ทำความสะอาดผิว

3. ผ้า / ผลิตภัณฑ์จากผ้า เช่น ผ้าจก ผ้ายก ผ้าทอ ผ้าตีนจก ผ้าฝ้ายมัดหมี่ หรือผ้าบาติก อันเป็นวิถีชาวบ้านและวัฒนธรรมท้องถิ่นในการถักทอผ้าพื้นเมืองจากกรรมวิธีที่สืบทอดกันมา สร้างสรรค์ชิ้นผ้าที่มีความสวยงามทั้งลวดลาย และการย้อมสีสันทัน อันเป็นเอกลักษณ์ที่วิจิตรงดงาม จากความรู้ดั้งเดิมที่สืบทอดกันมาในกลุ่มชนชาวไทย ลวดลายต่างๆ เช่น

- ผ้าไหมแพรวา ของตำบลโพน อำเภอกำแพง จังหวัดกาฬสินธุ์ มีลายดอกกาบแมด ลายดอกใบนุ่นก้านก่อง ลายดอกนาคคอคคด ลายดอกหางปาวา ลายดอกพันทมา ลายนาคสี่แขน ลายนาคหัวจุ่ม ลายดอกกระบวนหัวหย่อน ลายนาคหัวซ้อง ลายดอกใบป่านหวาน ลายดอกช่อดอกหมาก เป็นต้น

- ผ้าลายมุก ของบ้านนาหว้า ตำบลนาหว้า อำเภอนาหว้า จังหวัดนครพนม มีลวดลายการยกดอกเป็นสีขาวคล้ายการฝังมุก ซึ่งมีทั้งผ้ามุกฝ้าย และผ้ามุกไหม

- ผ้าไหมมัดหมี่ ของบ้านกุศรัง ตำบลกุศรัง อำเภอกุศรัง จังหวัดมหาสารคาม มีลวดลายโบราณคือลายสร้อยดอกหมาก ซึ่งทอด้วยการนำลายไหมห้ำมัดซ้อนกับลายไหมเกล้า

- ผ้าไหม ของตำบลสวาย อำเภอมืองสุรินทร์ จังหวัดสุรินทร์มีการทอลายลูกแก้วจนเป็นที่นิยม

- ผ้าไหมบ้านภู ตำบลบ้านเป่า อำเภอหนองสูง จังหวัดมุกดาหาร มีการทอผ้าทั้งผ้าไหมพื้นเรียบ ผ้าไหมมัดหมี่ ผ้าไหมหางกระรอก และผ้าไหมโสร่งลายโบราณ โดยการใช้เส้นไหมพื้นบ้าน และอนุรักษ์ลายโบราณอันเป็นลายดั้งเดิมของหมู่บ้าน

- ผ้าไหมบ้านลาดสมดี ตำบลกุศกร อำเภอตระการพืชผล จังหวัดอุบลราชธานี ทอผ้าไหมเป็นอาชีพเสริม โดยมีลวดลายดั้งเดิมเช่น หมี่ตาหน้าง บักจับวง บักจับหวาน สร้อย ดอกหมาก หรือลายปลาชิว และมีการพัฒนาลายอันเป็นเอกลักษณ์ของจังหวัดคือผ้าไหมลาย กาบบัว

- ผ้าตีนจก บ้านท้องฝาย ตำบลช่างเคิ่ง อำเภอแม่แจ่ม จังหวัดเชียงใหม่ และบ้าน ป่าแดด ตำบลท่าผา อำเภอแม่แจ่ม จังหวัดเชียงใหม่ จากแต่เดิมที่ใช้ขนเม่นในการจก จนมาใน ปัจจุบันการทอผ้าจากเส้นด้ายที่สืบทอดกันมายาวนาน

- ผ้าฝ้ายลายจิด เมืองอำนาจเจริญ ที่มีการย้อมสีจากเปลือกไม้ในท้องถิ่น นำมา ทอเป็นลายโดยการเก็บจิด หรือเก็บดอก โดยการใช้ไม้เก็บจิดสะกิดหรือซ่อนเส้นยืนด้วยวิธีการนับ เส้นฝ้ายที่ละเส้นให้เกิดลวดลาย จากรูปแบบพื้นฐานตามลักษณะที่เป็นจุด เส้นตรง รูปสามเหลี่ยม หรือรูปสี่เหลี่ยม นำมาทอผสมผสานเป็นลายจิดต่างๆ เช่น ลายตาขอ ลายดอกกระจาย ลายดอกมะลิ ลายดอกพิกุล เป็นต้น

- ผ้าปักชาวเขาบ้านใหม่พัฒนา ตำบลยางฮอม อำเภอขุนตาล จังหวัดเชียงราย เป็นการสืบทอดวัฒนธรรมศิลปะการปักผ้าที่มีแต่สมัยโบราณ ที่ทำกันในครอบครัวเพื่อใช้นุ่ง ห่ม ลวดลายเป็นลักษณะการเลียนแบบธรรมชาติ เช่นลายมือเสือ ลายนินเสือ ลายดอกผักทอง ลาย แมงมุม แล้วจึงมาประยุกต์ลายให้ทันสมัยขึ้น ซึ่งในวิธีการปักลายนั้นขึ้นอยู่กับความชำนาญและการ ใช้ไหวพริบของแต่ละคน

4. ผลิตภัณฑ์ไม้ ได้แก่ การแกะสลักจากไม้เทพธาโร ไม้ตาล หรือไม้ไผ่ และผลิตภัณฑ์ จากกะลามะพร้าว โดยขอกกล่าวถึงเป็นตัวอย่างเป็น

- หัตถกรรมไม้แกะสลัก บ้านถวาย ตำบลขุนคอง อำเภอหางดง จังหวัดเชียงใหม่ สืบทอดการแกะสลักไม้จากบรรพบุรุษ งานที่ถ่ายทอดแรกคือการแกะสลักไม้เป็นแผ่นลวดลาย ต่างๆ เช่น ครุฑ สิงห์ จนมีการพัฒนาฝีมือจนเป็นสินค้ามีชื่อเสียงของอำเภอหางดง เพราะนอกจาก ลวดลายที่เป็นเอกลักษณ์ ยังมีการลายปิดทองอย่างสวยงามด้วย

- ผลิตภัณฑ์จากไม้ตาล ของตำบลหนองปรือ อำเภอเขาย้อย จังหวัดเพชรบุรีซึ่งเป็นพื้นที่ที่มีต้นตาลขึ้นกระจายตามทุ่งนา จึงมีการนำมาแปรรูปเป็นผลิตภัณฑ์เครื่องมือ เครื่องใช้ในครัวเรือนหลายอย่าง เช่นจานรองแก้ว แจกัน หรือถาดผลไม้

- แกะสลักไม้เทพธาโร ของบ้านคลองมวน ตำบลหนองปรือ อำเภอรัษฎา จังหวัดตรัง เนื่องจากไม้เทพธาโรมีคุณสมบัติพิเศษที่เป็นไม้เนื้อหอม และกันมอด แมลง และสามารถทนไฟได้ดี ชาวบ้านจึงนำมาแกะสลักเป็นชิ้นงานที่อิงสิ่งศักดิ์สิทธิ์เช่น เจ้าแม่กวนอิม หรือ สัตว์ประจำจังหวัดต่างๆ

5. เครื่องปั้นดินเผา จากแหล่งอันเป็นชุมชนชาวบ้านไม่ว่าจะเป็นเกาะเกร็ด จังหวัดนนทบุรี,

ด่านเกวียน จังหวัดนครราชสีมา หรือหัตถกรรมปั้นดินขาว ของกลุ่มสตรีสามพราน จังหวัดนครปฐม ผลิตภัณฑ์เซรามิก จากจังหวัดลำปาง และจังหวัดพิจิตร

- เครื่องปั้นดินเผาด่านเกวียน ของบ้านด่านชัย ตำบลด่านเกวียน อำเภอโชคชัย จังหวัดนครราชสีมา อันเป็นแถบริมน้ำมูลไหลผ่าน จึงมีดินเหนียวปนทราย ชาวบ้านนำมาผลิตเครื่องปั้นมีชื่อเสียงโด่งดังจากลักษณะพิเศษที่มีความแข็งแกร่ง และให้ผิวมันวาว ถ้าเคาะจะมีเสียงดังกังวาน การเผาจนดินกลายเป็นสีเทาแก่ อมเขียวเนื้อดินที่เป็นแร่เมื่อถูกเผาจะไหลเยิ้มออกกลายเป็นคล้ายสีสนิมกลายเป็นความวิจิตรงดงามอย่างเป็นเอกลักษณ์ของเครื่องปั้นดินเผาด่านเกวียน

- เครื่องปั้นดินเผาเกาะเกร็ด ซึ่งรับการถ่ายทอดความรู้มาจากบรรพบุรุษของพื้นที่เกาะเกร็ด อำเภอปากเกร็ด จังหวัดนนทบุรี ในกระบวนการผลิตแต่เดิมใช้เครื่องมือที่ประดิษฐ์ด้วยตนเอง เช่นเตาเผาที่ก่อด้วยอิฐมอญ จนในปัจจุบันที่มีการใช้เตาไฟฟ้า

เครื่องปั้นดินเผามีอยู่ 2 ประเภท คือที่เป็นเครื่องใช้ เช่น โอ่ง ครก กระจุก และประเภทของฝากที่ระลึก ตกแต่งสวยงาม เช่น แจกันดอกไม้ ชุดน้ำชา เป็นต้น เครื่องปั้นดินเผามีเอกลักษณ์ สีน้ำตาลเข้มจากการเผาดินเหนียวในเตาเผาด้วยเชื้อเพลิงไม้ฟืน หรือเครื่องปั้นลายวิจิตรจะเผาด้วยเตาไฟฟ้าความร้อนสูงจนได้เครื่องปั้นสีแดงสด สม่่าเสมอ

6. อื่น ๆ เช่น แชมพูสมุนไพรบ้านท่าทราย จังหวัดชัยนาท, ยาเหลืองรักษาโรคของจังหวัดตราด เป็นต้น

- แชมพูสมุนไพรบ้านท่าทราย ตำบลบางหลวง อำเภอสรรพยา จังหวัดชัยนาท คิดผลิตแชมพูโดยผสมกับสมุนไพรไทยในท้องถิ่น เพราะมีสรรพคุณทางยา บำรุงหนังศีรษะ และเส้นผม ผลิตภัณฑ์ที่ผลิตคือ แชมพูสมุนไพรมะกรูด แชมพูสมุนไพรว่านหางจระเข้ แชมพูสมุนไพรดอกอัญชัน แชมพูสมุนไพรลูกประคำดีควาย ครีมนวดผมสมุนไพรว่านหางจระเข้ผสมดอกอัญชัน และครีมอาบน้ำสมุนไพรผสมขมิ้น

- ยาเหลืองรักษาโรค ของหมู่ 2 ตำบลวังกระแจะ อำเภอเมืองตราด จังหวัดตราด ที่คตินำสมุนไพรพื้นบ้านมาทำเป็นยารักษาโรคของชาวบ้านที่มักเป็นแผลพุพองจากแมลงสัตว์กัดต่อย โดยการนำพืชมเสน การบูร และเมนทอลมาผสม แล้วต้มรวมกัน มีการใส่ผิวมะกรูด และหัวไพล ทำให้มีจุดเด่นที่ไม่ต้องใส่น้ำมัน เมื่อยาเหลืองเปื้อนเสื้อผ้าจึงซักออกได้ง่าย

สำหรับการศึกษาวิจัยค้นคว้าเกี่ยวกับภูมิปัญญาท้องถิ่นในเรื่องผลิตภัณฑ์ในท้องถิ่นที่มีการสืบทอดต่อกันมาจากบรรพบุรุษหลายยุคชั่วอายุคน เช่น

ไพฑูรย์ โปธิสว่าง และคณะ²⁷ ศึกษาภูมิปัญญาท้องถิ่นเกี่ยวกับผลิตภัณฑ์หนึ่งตำบลหนึ่งผลิตภัณฑ์ในภาคกลางฝั่งตะวันออกของประเทศไทย ผลการวิจัยศึกษาประเภทภูมิปัญญาของจังหวัดในภาคตะวันออกทั้งหมด 9 ประเภท คือ

1. ภูมิปัญญาการแกะสลักไม้ไผ่ จังหวัดนครนายก
2. ภูมิปัญญาการทำทองเหลืองสาน จังหวัดฉะเชิงเทรา
3. ภูมิปัญญาการทำทุเรียนทอดกรอบ จังหวัดระยอง
4. ภูมิปัญญาการทำขนมกระยาสารท จังหวัดปราจีนบุรี
5. ภูมิปัญญาการทำเสื่อกก จังหวัดจันทบุรี
6. ภูมิปัญญาการจัดสานไม้ไผ่ จังหวัดชลบุรี
7. ภูมิปัญญาการทำพลาสติก จังหวัดสมุทรปราการ
8. ภูมิปัญญาการทำผลิตภัณฑ์จากปลากระดัก จังหวัดตราด
9. ภูมิปัญญาการจัดสานไม้ไผ่หุ้มเซรามิก จังหวัดสระแก้ว

โดยผลการศึกษาวิจัยนี้ได้นำเสนอกระบวนการถ่ายทอดสืบต่อของแต่ละภูมิปัญญาไว้โดยสรุปได้ว่า

- การแกะสลักไม้ไผ่ จังหวัดนครนายก มีการติดต่อร้องขอจากบุคคลในท้องถิ่นที่มีความรู้ความชำนาญการแกะสลักเหง้าไม้ไผ่ให้เป็นวิทยากรสอนให้เด็กนักเรียนในพื้นที่ และผู้ที่มาจากจังหวัดอื่นซึ่งมาศึกษาดูงาน

- การทำทองเหลืองสาน จังหวัดฉะเชิงเทรา เป็นทั้งงานอดิเรก และงานประจำของครอบครัวส่วนใหญ่ในพื้นที่ ซึ่งประดิษฐ์กันอยู่ที่บ้านทำให้วิถีชีวิตของชาวบ้านรวมถึงลูกหลานจึงได้สัมผัสงานทองเหลืองโดยตรงอยู่เสมอ เป็นการเรียนรู้จากกลุ่มหรือชุมชน (Collaborative Learning) และลักษณะวิธีการเรียนรู้แบบทดลองทำฝึกทำ (Learning by doing) เป็นการสืบทอดความรู้จากรุ่นหนึ่งสู่รุ่นหนึ่ง

- ทุเรียนทอดกรอบ จังหวัดระยอง สืบทอดภูมิปัญญาแบบเรียนรู้ ลองผิดลองถูกจากประสบการณ์ ชาวบ้านกล่าวไว้ว่า การทำทุเรียนทอดกรอบจะทำไปเรื่อยๆ เพราะวัตถุดิบในพื้นที่มีมาก หรือหาซื้อได้โดยง่ายจากพื้นที่ใกล้เคียง และสามารถพัฒนาผลิตภัณฑ์แปรรูปตัวใหม่ได้ เพราะภูมิปัญญาไม่มีวันหมด และเชื่อว่าลูกหลานจะสืบทอดทำอาชีพนี้ต่อไป เพราะขั้นตอนไม่ยุ่งยาก ลูกหลานคลุกคลีอยู่กับกลุ่มชาวบ้านอยู่แล้ว เมื่อวันหน้ามีเทคโนโลยีใหม่เขาก็สามารถพัฒนาผลิตภัณฑ์ตัวใหม่อย่างทันสมัยได้

²⁷ เรื่องเดียวกัน หน้า 23-36.

- ขนบกระยาสาธ จังหวัดปราจีนบุรี การกวนกระยาสาธที่มีการถ่ายทอดโดยอาศัยการเรียนรู้จากการบอกเล่าเรื่องราวทั้งทางตรงและทางอ้อมสอดแทรกในกิจกรรมต่างๆ ของชุมชน อย่างเช่นงานวันสารทไทย นอกจากนี้ยังมีการเรียนรู้โดยการปฏิบัติจริง และการเลียนแบบจากการที่ต้องช่วยกันทำ

- เสื่อกก จังหวัดจันทบุรี จากวิถีชีวิตของชาวตำบลบางสระแก้ว สอดแทรกไปกับกิจกรรมจนเกิดการเรียนรู้จากการปฏิบัติจริง หรือการทดลองทำ นอกจากนี้ในปัจจุบันมีการสนับสนุนด้านเงินทุน อุปกรณ์เครื่องมือจากหน่วยงานราชการมากขึ้น จึงมีการให้ศึกษาอบรมเพื่อนำไปประกอบอาชีพมากขึ้น ถ้าการผลิตเพื่อใช้ในครัวเรือนจะมีการเรียนรู้จากบรรพบุรุษเป็นหลัก คือการเรียนรู้ภายในครอบครัว ที่ทอเสื่อเพื่อใช้งานกันภายในครัวเรือนมากกว่าทางการค้า ส่วนการผลิตอุตสาหกรรมในครัวเรือน จะเป็นการเรียนรู้ระหว่างเพื่อนบ้าน และการฝึกอบรมของหน่วยงานราชการ ซึ่งรูปแบบการผลิตต้องการความรวดเร็ว และให้เป็นที่ยอมรับของตลาด

- การจักสานไม้ไผ่ จังหวัดชลบุรี สืบต่อกันผ่านการเล่าเหตุการณ์เรื่องราวที่เป็นนิทาน หรือตำนานเกี่ยวกับการจักสานไม้ไผ่ ส่วนวิธีการจักสานไม้ไผ่ถ่ายทอดผ่านทางครอบครัวทั้งทางตรงและทางอ้อม จนทุกคนสามารถทำได้หรือทำเป็น แต่ปัญหาการเคลื่อนย้ายทรัพยากรมนุษย์สู่เมืองหลวง ทำให้ภูมิปัญญาจักสานไม้ไผ่อาจเลือนหายไปได้ ทางราชการจึงจัดให้มีการฝึกอบรมการบริหารงานกลุ่ม หรือในการเรียนการสอนในโรงเรียน

- ปลาสด จังหวัดสมุทรปราการ มีการถ่ายทอดจากการบอกเล่าและลงมือปฏิบัติจริง ความรู้ที่สืบทอดจากบรรพบุรุษในการจับปลา การชำแหละ การหมักเกลือ การตากแห้ง การนำไปประกอบอาหาร ล้วนเกิดการเรียนรู้และแลกเปลี่ยนกันมาเป็นเวลานาน ชาวบ้านเล่าว่าตนเรียนรู้จากพ่อแม่ตั้งแต่เด็กที่สอนให้ทำปลาสดหอมไว้รับประทานในครอบครัว และเมื่อไม่นานเท่าไรที่ทำปลาสดเพื่อจำหน่ายเป็นอาชีพหาเลี้ยงครอบครัว

- ผลิตภัณฑ์ปลากระดัก จังหวัดตราด กระบวนการถ่ายทอดมีหลายขั้นตอนเกี่ยวเนื่องตั้งแต่ชาวประมงจับปลาจากทะเล นำไปตากแห้ง หรือไปทำน้ำปลา ซึ่งลักษณะการถ่ายทอดจะเป็นการฝึกปฏิบัติกับผู้ที่ทำเป็นอยู่ก่อน ซึ่งในการผลิตน้ำปลาจากปลากระดักนั้นเป็นภูมิปัญญาสั่งสมกันมาเป็นเวลายาวนานกว่าร้อยปี หรือหลายชั่วอายุคนแล้ว ส่วนปลาทากแห้งจะถ่ายทอดสู่ลูกหลานและลูกจ้าง

- การจักสานไม้ไผ่หุ้มเซรามิค จังหวัดสระแก้ว เป็นการถ่ายทอดแบบครูพักลักจำ และการปฏิบัติจริงรวมถึงการฝึกอบรมของหน่วยงานราชการ นอกจากนี้ที่ผ่านมามีการฝึกอบรมแก่ลูกหลานเพื่อรักษารากภูมิปัญญานี้ต่อไป

ในการดำเนินการตาม โครงการหนึ่งตำบลหนึ่งผลิตภัณฑ์ของประเทศไทยเท่าที่ผ่านมา ยังไม่ประสบผลสำเร็จมากมายเท่าไรนัก มีงานวิจัยศึกษาการดำเนิน โครงการนี้เพื่อประเมินผลในพื้นที่ต่างๆตามภูมิภาคของประเทศไทย โดยให้ข้อเสนอแนะเอาไว้ในงานวิจัย อธิ

ผู้ทำการวิจัยศึกษาถึงความสำเร็จของผลิตภัณฑ์สินค้า OTOP ในพื้นที่เขตทวิวัฒนา กรุงเทพมหานคร²⁸ เสนอผลและมีข้อเสนอแนะว่า

- ควรแก้ปัญหาเรื่องความซ้ำซ้อนของชนิดผลิตภัณฑ์ ซึ่งมีจำนวนมากที่มีผลิตภัณฑ์ลักษณะใกล้เคียงกัน ทำให้ไม่มีความเป็นเอกลักษณ์ และโดดเด่น
- ภาครัฐต้องจัดตั้งหน่วยงาน และเจ้าหน้าที่เฉพาะด้านขึ้นมาดูแล เพื่อไม่ให้เกิดความซ้ำซ้อนของงาน และเพื่อให้เกิดความชัดเจนในหน้าที่ รวมถึงเพิ่มจำนวนเจ้าหน้าที่ที่จะออกไปให้ความรู้และคำแนะนำแก่ผู้ประกอบการ
- ผู้นำชุมชนควรหาวิธีการส่งเสริมคนในชุมชนให้รู้จักคิด และนำวัสดุในชุมชนมาผลิตเป็นสินค้า
- รัฐบาลต้องมีนโยบายที่เข้มงวดที่จะรณรงค์ให้คนไทยใช้สินค้าไทย โดยเฉพาะอย่างยิ่งสินค้าพื้นบ้านที่เป็นฝีมือของชาวบ้านที่แฝงไปด้วยวัฒนธรรมท้องถิ่น
- ภาครัฐต้องจัดการอบรม เสริมสร้างความรู้และเทคนิคให้กับชาวบ้านได้รู้จักพัฒนาสินค้าโดยใช้วัตถุดิบในท้องถิ่นให้เกิดประโยชน์มากยิ่งขึ้น ภาครัฐควรเข้าเป็นตัวกลางในทางการตลาด โดยเชื่อมโยงระหว่างผู้ผลิตและผู้บริโภค เพื่อช่วยเพิ่มช่องทางในการกระจายสินค้าสู่ตลาด และวางธุรกิจอุตสาหกรรม

2.5 การจดทะเบียนภูมิปัญญาท้องถิ่นไทย

ภูมิปัญญาท้องถิ่นของไทยเป็นการแสดงออกซึ่งองค์ความรู้ที่สั่งสมมา หรือคิดสร้างสรรค์ขึ้นมาจากการใช้ประโยชน์ทรัพยากรในท้องถิ่น ประยุกต์ใช้วัตถุดิบเพื่อผลิตผลิตภัณฑ์ออกมาใช้ในการประกอบอาชีพ หรือใช้ในชีวิตประจำวัน ซึ่งหากสิ่งประดิษฐ์นั้นเป็นไปตามเงื่อนไขการได้รับความคุ้มครองตามกฎหมายสิทธิบัตรของไทย ที่ให้อำนาจแก่ผู้ทรงสิทธิบัตรซึ่งเป็นเจ้าของสิ่งประดิษฐ์ในการห้ามปรามและกีดกันบุคคลอื่นมิให้เข้ามาใช้ประโยชน์ในทรัพย์สินของตน โดยไม่ได้รับอนุญาตและปราศจากอำนาจตามกฎหมาย²⁹ ซึ่งพระราชบัญญัติสิทธิบัตรได้ให้สิทธิแก่ผู้

²⁸ กชนิภา เลิศวิริยะนุกูล. อ่างแล้วเชิงอรธที่ 7. หน้า 111-112.

²⁹ ประสงค์ แจ่มสุทธีรวัดณ์.(2541)สัญญาอนุญาตให้ใช้สิทธิบัตรกับปัญหาการผูกขาดทางการค้า.วิทยานิพนธ์นิติศาสตรมหาบัณฑิต,มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์. หน้า 82.

ประดิษฐ์สามารถขอรับสิทธิบัตรได้โดยการยื่นคำต่อกับพนักงานเจ้าหน้าที่ กรมทรัพย์สินทางปัญญา กระทรวงพาณิชย์ หรือสำนักงานพาณิชย์จังหวัด หรืออื่นๆตามที่อธิบดีกำหนด³⁰

แต่อย่างไรก็ตาม แม้รัฐจะต้องการคุ้มครองการประดิษฐ์ต่างๆ โดยการออกกฎหมายสิทธิบัตรขึ้นมาคุ้มครองผู้ได้รับสิทธิบัตร แต่กฎหมายก็กำหนดกฎเกณฑ์เงื่อนไขต่างๆขึ้นมาหลายประการ เช่น การประดิษฐ์นั้นต้องมีความใหม่ มีขั้นการประดิษฐ์ที่สูงขึ้น รวมถึงเงื่อนไขความสามารถนำไปประยุกต์ใช้ในทางอุตสาหกรรม ซึ่งมีเหตุผลในการรับรองว่าการประดิษฐ์ที่ได้รับสิทธิบัตรนั้นเป็นสิ่งที่ไม่เคยมีมาก่อน และเป็นประโยชน์ต่อสาธารณชนอย่างแท้จริง³¹

แต่ในด้านความเป็นไปตามเงื่อนไขดังกล่าวเหล่านี้ทำให้รูปแบบการประดิษฐ์ของภูมิปัญญาท้องถิ่นไทยส่วนใหญ่ไม่สามารถนำไปจดทะเบียนในระบบสิทธิบัตรได้ ตามที่กรมทรัพย์สินทางปัญญาพิจารณาเห็นปัญหาในประเด็นนี้จึงมีประกาศกรมทรัพย์สินทางปัญญา เรื่อง การแจ้งข้อมูลและขอรับบริการข้อมูลภูมิปัญญาท้องถิ่นไทย ลงวันที่ ๗ พฤศจิกายน ๒๕๔๕ โดยชี้ปัญหาว่า

โดยที่ภูมิปัญญาท้องถิ่นไทยเป็นสิ่งที่มูลค่าทางเศรษฐกิจ และควรค่าแก่การอนุรักษ์และส่งเสริมให้มีการนำไปใช้ให้เกิดประโยชน์สูงสุดในเชิงพาณิชย์ ตลอดจนส่งเสริมให้มีการวิจัยและพัฒนา ภูมิปัญญาท้องถิ่นให้สามารถนำไปใช้ประโยชน์ได้อย่างจริงจังและยั่งยืน ประกอบกับรัฐบาลได้มีนโยบาย ที่จะให้เกิดการใช้ประโยชน์จากสิทธิในทรัพย์สินทางปัญญาที่มีอยู่ในประเทศ ให้ก่อเกิดเป็นทุนขึ้น จึงเห็น สมควรกำหนดหลักเกณฑ์และวิธีการในการบริหารข้อมูลภูมิปัญญาท้องถิ่นไทยให้สามารถนำไปใช้ประโยชน์ได้อย่างมีประสิทธิภาพและประสิทธิผล โดยให้ผู้ดูแลรักษาและพัฒนาภูมิปัญญาท้องถิ่นไทยแจ้งข้อมูลภูมิปัญญาท้องถิ่นไทยไว้เป็นหลักฐานเพื่อขึ้นทะเบียนข้อมูลและจัดเก็บเป็นฐานข้อมูลไว้ใช้อย่างเป็นระบบ

ศูนย์พันธุวิศวกรรมและเทคโนโลยีชีวภาพแห่งชาติ³² เสนอรายงานการศึกษากรอบความคิดการคุ้มครองภูมิปัญญาท้องถิ่นไทย โดยได้กล่าวในประเด็นการปกป้องและคุ้มครองภูมิปัญญาไทย ให้ภาครัฐควรจัดทำกิจกรรมต่าง ๆ ขึ้นเพื่อเป็นการคุ้มครองภูมิปัญญาท้องถิ่น เช่น

1. การขึ้นทะเบียนภูมิปัญญาไทยระดับชาติ

³⁰ สุพิศ ประณีตพลกรัง. (2549). กฎหมายสิทธิบัตร. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพมหานคร : บริษัททอซตยา มิถันเนียม จำกัด. หน้า 30.

³¹ สุวรรณ นามตะ. (2541). ปัญหากฎหมายเกี่ยวกับลักษณะของการประดิษฐ์ที่ขอรับสิทธิบัตรได้: ศึกษาเปรียบเทียบกฎหมายไทยละกฎหมายอังกฤษ. วิทยานิพนธ์นิติศาสตรมหาบัณฑิต, มหาวิทยาลัยรามคำแหง. หน้า 2.

³² สำนักงานพัฒนาวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีแห่งชาติ. *อ้าวแล้วเชิงอรรถที่ 1*. หน้า 7.

2. มีอำนาจหน้าที่อนุมัติการเข้าถึงและแบ่งปันผลประโยชน์ในกรณีที่เป็นภูมิปัญญาไทยระดับชาติ
3. ดูแลและติดตามการเข้าถึงและการใช้ประโยชน์ภูมิปัญญาไทย
4. ดูแลและติดตามกรณีโจรสลัดทางปัญญา ตลอดจนดำเนินการแก้ไขปัญหาดังกล่าว
5. องค์กรควรมีบทบาทในเชิงรุก โดยการสร้างสรรค์เครื่องหมายรับรองเพื่อใช้กับผลิตภัณฑ์ภูมิปัญญาไทย กำหนดมาตรฐานผลิตภัณฑ์ภูมิปัญญาไทย และอนุญาตให้บุคคล หรือกลุ่มบุคคลใช้เครื่องหมายดังกล่าวรับรองความแท้จริงและถูกต้อง (genuineness) และคุณภาพ (quality) ของผลิตภัณฑ์ภูมิปัญญาไทย ในขณะเดียวกันองค์กรควรติดตามดูแลการใช้เครื่องหมายดังกล่าวด้วย

2.5.1 หน่วยงานที่รับผิดชอบการจดทะเบียนภูมิปัญญาไทย

จากภูมิปัญญาไทยที่มีหลากหลายประเภทตามการให้นิยามและการแบ่งของนักวิชาการ และหน่วยงานต่างๆ การจัดระบบการทำทะเบียนเพื่อให้ทราบถึงจำนวนและชนิดภูมิปัญญาที่มีอยู่ในองค์ความรู้ของชาวบ้านของประเทศไทยจึงมีหลายหน่วยงานด้วยกัน ในระบบฐานข้อมูลภูมิปัญญาท้องถิ่นไทยของกรมทรัพย์สินทางปัญญา³³ ได้เสนอสถานะของฐานข้อมูลเบื้องต้นของไทย แบ่งออกเป็น 3 หมวดหลัก คือ

1. องค์ความรู้ของชุมชนท้องถิ่น (Traditional Knowledge)
2. การแสดงออกซึ่งศิลปวัฒนธรรมพื้นบ้าน (Expression of Folklore)
3. ทรัพยากรพันธุกรรม (Genetic Resources)

1. องค์ความรู้ของชุมชนท้องถิ่น (Traditional Knowledge) แบ่งออกเป็น 4 สาขา คือ

1) สาขาศิลปวัฒนธรรมพื้นบ้าน มีหน่วยงานที่รับผิดชอบ คือ

- กรมพัฒนาการแพทย์แผนไทยและการแพทย์ทางเลือก ซึ่งรวบรวมองค์ความรู้การแสดงออกทางวัฒนธรรมที่เป็นการรักษา การแพทย์ การแพทย์แผนไทยเช่นการร่ายรำรักษาโรค และมีการทำการรวบรวมบุคลากรทางภูมิปัญญาท้องถิ่น อันได้แก่ แพทย์แผนไทย เภสัชแผนไทย หมอสมุนไพร ผดุงครรภ์ไทย

- สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ รวบรวมข้อมูลที่แสดงถึงศิลปวัฒนธรรมพื้นบ้าน ทั้งการแสดงพื้นบ้าน ช่างพื้นบ้าน และประเพณีพื้นบ้าน

- กรมป่าไม้ มีการจัดทำข้อมูลด้านหัตถกรรมของไทย

³³ กรมทรัพย์สินทางปัญญา เข้าถึงได้จาก <http://www.ipthailand.go.th/ipthailand/index>.

2) สาขาอาหาร มีหน่วยงานที่รับผิดชอบ คือ

- สำนักงานมาตรฐานผลิตภัณฑ์อุตสาหกรรม ทำการรวบรวมฐานข้อมูลเกี่ยวกับมาตรฐานของผลิตภัณฑ์อาหารหรือเครื่องคั่วที่ใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นหรือวัตถุดิบท้องถิ่นทำเป็นสินค้า ตามโครงการที่ได้รับมอบหมายจากคณะกรรมการอำนวยการหนึ่งตำบลหนึ่งผลิตภัณฑ์

3) สาขาการแพทย์แผนไทยมีหน่วยงานที่รับผิดชอบ คือ

- กรมพัฒนาการแพทย์แผนไทยและการแพทย์ทางเลือกซึ่งรวบรวมฐานข้อมูลที่เกี่ยวข้องกับบุคลากรด้านการแพทย์แผนไทย ได้แก่ แพทย์แผนไทย, เกษัชกรแผนไทย, หมอนวดไทย, ผดุงครรภ์ไทยและ หมอพื้นบ้าน และที่เกี่ยวกับ ตำรับตำรายาไทย ที่ได้จากการศึกษารายละเอียดจากหอสมุดแห่งชาติและจากตำรายาแพทย์พื้นบ้านทั่วไป เพื่อประกาศให้เป็นตำรับตำรายาชาติ ตำรับตำรายาทั่วไป หรือตำรับตำรายาส่วนบุคคลในอนาคต และยังรวมถึงข้อมูลที่เกี่ยวข้องกับสมุนไพร โดยมีการรวบรวมสมุนไพรเพื่อพัฒนาให้ได้มาตรฐาน ตามที่องค์การอาหารและยา กำหนด

4) สาขาเกษตรมีหน่วยงานที่รับผิดชอบ คือ

- กรมส่งเสริมการเกษตร ทำการรวบรวมฐานข้อมูลเกี่ยวกับภูมิปัญญาท้องถิ่นที่ใช้ในการเกษตร ได้แก่ วิธีการเกี่ยวกับการเกษตร เช่น การป้องกันและการกำจัดศัตรูพืช เครื่องมือเครื่องใช้ในการเกษตร

- กรมวิชาการเกษตร รวบรวมฐานข้อมูลเกี่ยวกับวิธีการเกษตรกรรม เช่น การนำภูมิปัญญาท้องถิ่นมาต่อยอดในการผลิตพืช

2. การแสดงออกซึ่งศิลปวัฒนธรรมพื้นบ้าน (Expression of Folklore) แบ่งออกเป็น 5 สาขา คือ

1) สาขานาฏกรรม มีหน่วยงานที่รับผิดชอบ คือ

- กรมศิลปากร รวบรวมฐานข้อมูลเกี่ยวกับ ทำรำต่างๆ เป็นต้น

2) สาขาดนตรีกรรมมีหน่วยงานที่รับผิดชอบ คือ

- สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติรวบรวมฐานข้อมูลเกี่ยวกับการแสดงพื้นบ้าน การแสดงพื้นเมือง การระบำ รำ ฟ้อน เครื่องดนตรีที่ใช้ประกอบการแสดง หรือเพลงพื้นบ้าน เป็นต้น

3) สาขาศิลปกรรม

- กรมศิลปากรรวบรวมฐานข้อมูลเกี่ยวกับวรรณกรรม และภาษาประวัติศาสตร์ เป็นต้น

4) สาขาหัตถกรรม

- สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติรวบรวมฐานข้อมูลเกี่ยวกับช่างพื้นบ้าน เช่น ช่างจักสาน ช่างแกะสลัก ช่างไม้ ช่างโลหะ หรือช่างหนัง เป็นต้น

5) สาขาพิธีกรรม

- สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติรวบรวมฐานข้อมูลเกี่ยวกับพิธีกรรมพื้นบ้านต่างๆ เป็นต้น

- กรมพัฒนาการแพทย์แผนไทยและการแพทย์ทางเลือก รวบรวมฐานข้อมูลเกี่ยวกับพิธีกรรมรักษาโรคพื้นบ้าน เช่น การรำปอบผีฟ้า เป็นต้น

3. ทรัพยากรพันธุกรรม (Genetic Resources) แบ่งออกเป็น 3 สาขา คือ

1) สาขาพืช มีหน่วยงานที่รับผิดชอบ

- กรมวิชาการเกษตรซึ่งมีการจัดทำฐานข้อมูลเกี่ยวกับพันธุ์พืช ได้แก่ พันธุ์พืชใหม่, พันธุ์พืชพื้นเมืองเฉพาะถิ่น และ พันธุ์พืชป่า

- กรมอุทยานแห่งชาติ สัตว์ป่า และพันธุ์พืชซึ่งรวบรวมฐานข้อมูลเกี่ยวกับพันธุ์พืชและพืชสมุนไพร

- สำนักหอพันธุ์ไม้ไทย ซึ่งมีการรวบรวมฐานข้อมูลเกี่ยวกับพันธุ์ไม้ต่างๆ และเป็นโครงการความร่วมมือระหว่าง 7 ประเทศด้วย

- กรมพัฒนาการแพทย์แผนไทยและการแพทย์ทางเลือกมีการรวบรวมฐานข้อมูลเกี่ยวกับสมุนไพรไทย เพื่อพัฒนาให้ได้มาตรฐานตามที่องค์การอาหารและยาคำหนด

- สำนักนโยบายและแผนทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมได้มีการรวบรวมฐานข้อมูลที่เกี่ยวข้อง กับพันธุ์พืช, พืชสมุนไพร, พันธุ์พืชพื้นเมืองและชนิดพันธุ์ต่างถิ่น

- ศูนย์พันธุวิศวกรรมและเทคโนโลยีชีวภาพแห่งชาติมีการจัดทำฐานข้อมูลร่วมกับคณะเภสัชศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดล ในเรื่องพืช/สมุนไพร

2) สาขาพันธุ์สัตว์มีหน่วยงานที่รับผิดชอบ

- กรมปศุสัตว์ มีการรวบรวมคลังข้อมูลพันธุ์สัตว์ไทย เพื่อไว้ใช้ประโยชน์ ภายใต้โครงการอนุรักษ์พันธุกรรมสัตว์พื้นเมือง คือการศึกษาสายพันธุ์สัตว์ของไทยเพื่อให้ได้สายพันธุ์ที่ดีที่สุด

- สำนักนโยบายและแผนทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมได้ทำการรวบรวมฐานข้อมูลทางด้านพันธุ์สัตว์ที่เกี่ยวกับความหลากหลายทางชีวภาพ

3) สาขาจุลินทรีย์มีหน่วยงานที่รับผิดชอบ

- ศูนย์พันธุวิศวกรรมและเทคโนโลยีชีวภาพแห่งชาติซึ่งมีการรวบรวมฐานข้อมูลเกี่ยวกับจุลินทรีย์

2.5.2 ภูมิปัญญาท้องถิ่นไทยที่จดทะเบียน

ในส่วนระบบการแจ้งข้อมูลภูมิปัญญาท้องถิ่นไทยของกรมทรัพย์สินทางปัญญา เป็นการยื่นคำร้องในรูปแบบคำขอแจ้งข้อมูลภูมิปัญญาท้องถิ่นไทย ซึ่งแบ่งประเภทข้อมูลภูมิปัญญาท้องถิ่นไทยออกเป็น 2 ประเภท คือ³⁴

1. องค์ความรู้ของกลุ่มบุคคลท้องถิ่น แบ่งย่อยเป็น

- 1) สาขาการผลิตอาหารและเครื่องดื่ม
- 2) สาขาการผลิตผลิตภัณฑ์จากสมุนไพร
- 3) สาขาการผลิตผลิตภัณฑ์จากวัสดุเหลือใช้
- 4) สาขาการผลิตผลิตภัณฑ์จากไม้ หิน โลหะ แก้ว เซรามิก ดินเผา เครื่องหนัง

และอื่นๆ

2. งานศิลปวัฒนธรรมพื้นบ้าน แบ่งออกเป็น

- 1) ประเภทต้องใช้ภาษาเป็นสื่อ
- 2) ประเภทไม่ต้องใช้ภาษาเป็นสื่อ
- 3) ประเภทผสมผสาน (ใช้ภาษาและไม่ใช้ภาษา) เป็นสื่อข้อมูลภูมิปัญญาท้องถิ่น

ไทยที่ยื่นคำขอแจ้งข้อมูลภูมิปัญญาท้องถิ่นไทยแล้วตั้งแต่ ปี 2546 ถึงปี 2553 มีจำนวน 4,416 เรื่อง³⁵ (ตารางในผนวก ง) ซึ่งมีการแจ้งข้อมูลแบ่งตามประเภทข้อมูล เช่น

○ ประเภทองค์ความรู้ของกลุ่มบุคคลท้องถิ่น เช่น การผลิตผ้าปัก , การผลิตลวดลายผ้าทอ , การผลิตผ้าขึ้นลายน้ำ , การผลิตผ้าบาติก , การผลิตผ้าทอมือ , การผลิตลายผ้าทอ เป็นต้น

○ ประเภทงานศิลปวัฒนธรรมพื้นบ้าน เช่น การฟ้อนกิ่งกะหล่ำ , การเย็บลวดลายล้านนาบนหีบไม้และหวาย , การตอกเส้นเอ็นร่างกาย , การแกะสลักรูปหนังตะลุง , วิธีการทำเครื่องประดับรำไทย , ผลิตภัณฑ์ซุ้มศาลาเกวียนไทยไม้เก่า , การเล่นกลองยาว , การทำเครื่องรำ

³⁴ กรมทรัพย์สินทางปัญญา. (2545). ระเบียบกรมทรัพย์สินทางปัญญา ว่าด้วยการแจ้งข้อมูลและขอรับบริการข้อมูลภูมิปัญญาท้องถิ่นไทย. กรุงเทพฯ: กระทรวงพาณิชย์. หน้า 8-15.

³⁵ ข้อมูลสถิติการแจ้งข้อมูลภูมิปัญญาท้องถิ่นไทยกรมทรัพย์สินทางปัญญาเข้าถึงได้จาก <http://www.ipthailand.go.th/ipthailand/index>.

ไทย , การทำเรือนไทยภาคกลางจำลอง , การนวดแผนไทย , การแสดงช้างแสนรู้ , การโหมโรงสุวรรณภูมิ เป็นต้น

ในการยื่นขอแจ้งข้อมูลภูมิปัญญาท้องถิ่นไทย ผู้ยื่นคำขอสามารถขอยื่นคำขอแจ้งข้อมูลคำขอแก้ไขเปลี่ยนแปลงข้อมูล คำขอเพิกถอนข้อมูล คำขอตรวจค้นข้อมูลภูมิปัญญาท้องถิ่นไทย และคำขออื่นๆ โดยยื่นต่อเจ้าหน้าที่ ณ กรมทรัพย์สินทางปัญญากระทรวงพาณิชย์ หรือสำนักงานพาณิชย์จังหวัด หรือหน่วยงานอื่นตามที่กำหนด ทางปัญญา หรือโดยวิธีอื่นใดที่กำหนด³⁶

เมื่อได้แจ้งข้อมูลภูมิปัญญาท้องถิ่นไทยแล้ว ผู้ขอแจ้งข้อมูลจะได้รับใบรับรองการแจ้งข้อมูลภูมิปัญญาท้องถิ่นไทย ซึ่งตามข้อ 14 ของระเบียบ³⁷ มีการกำหนดสัญลักษณ์ในใบรับรองคือ ศว. หมายถึง งานศิลปวัฒนธรรมพื้นบ้านเช่น เรื่องเล่าพื้นบ้าน กวีนิพนธ์พื้นบ้าน ปริศนา พื้นบ้าน เพลงพื้นบ้าน ดนตรีพื้นบ้าน การฟ้อนรำพื้นบ้าน ละครพื้นบ้าน จิตกรรมพื้นบ้าน ประติมากรรมพื้นบ้าน หัตถกรรมพื้นบ้าน เครื่องแต่งกายพื้นบ้าน และสิ่งทอพื้นบ้าน และ อถ. หมายถึง องค์ความรู้ของชุมชนท้องถิ่นไทย เช่น การผลิตอาหารและเครื่องดื่ม การผลิตผลิตภัณฑ์จากสมุนไพร การผลิตผลิตภัณฑ์จากวัสดุเหลือใช้ และการผลิตผลิตภัณฑ์จากไม้ หิน โลหะ แก้ว เซรามิก ดินเผา เครื่องหนัง และอื่นๆ

ข้อมูลภูมิปัญญาท้องถิ่นที่ได้รับการจดทะเบียนแล้ว จะถูกรวบรวมไว้เป็นฐานข้อมูลทางสถิติ เพื่อให้ ประชาชนผู้สนใจได้ค้นหาข้อมูล หรือติดต่อกับผู้แจ้งข้อมูล ซึ่งอาจเพื่อประโยชน์ในทางธุรกิจ และส่งผลให้เกิดการอนุรักษ์และส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่นให้มีการนำไปใช้อย่างเกิดประโยชน์สูงสุดในเชิงพาณิชย์ได้อีกด้วย หนังสือรับรองที่ทางกรมทรัพย์สินทางปัญญาออกให้ไปแสดงต่อธนาคารหรือสถาบันการเงินต่างๆ ที่เข้าร่วมโครงการแปลงทรัพย์สินทางปัญญาให้เป็นทุนกับกรมทรัพย์สินทางปัญญา เพื่อเป็นหลักประกันในการขอสินเชื่อหรือหลักประกันในการชำระหนี้กับธนาคารหรือสถาบันการเงินนั้น

การขอรับความคุ้มครองภูมิปัญญาท้องถิ่นไทย

การยื่นคำขอแจ้งข้อมูล คำขอแก้ไขเปลี่ยนแปลง คำขอเพิกถอน คำขอรับใบแทน และคำขอตรวจค้นข้อมูลภูมิปัญญาท้องถิ่นไทย ให้ใช้แบบคำขอดังต่อไปนี้

1. คำขอแจ้งข้อมูลภูมิปัญญาท้องถิ่นไทย	ใช้แบบ ภป. 01
2. คำขอแก้ไขเปลี่ยนแปลงข้อมูลภูมิปัญญาท้องถิ่นไทย	ใช้แบบ ภป. 02
3. คำขอเพิกถอนข้อมูลภูมิปัญญาท้องถิ่นไทย	ใช้แบบ ภป. 03

³⁶ เรื่องเดียวกัน .หน้า 65.

³⁷ กรมทรัพย์สินทางปัญญา. *อ้างแล้วเชิงอรรถที่ 34*. หน้า 18-20.

4. คำขอรับใบแทนหนังสือรับรองการแจ้งข้อมูลภูมิปัญญาท้องถิ่นไทย ใช้แบบ ภป. 04

5. คำขอตรวจค้นข้อมูลภูมิปัญญาท้องถิ่นไทย ใช้แบบ ภป. 05

เอกสารที่ต้องยื่นในการแจ้งข้อมูลภูมิปัญญาท้องถิ่นไทยให้ผู้ยื่นคำขอหรือตัวแทน ยื่นคำขอแจ้งข้อมูลตามแบบ ภป. 01 พร้อมเอกสารดังต่อไปนี้

1. สำเนาคำขอ จำนวน 1 ฉบับ

2. หนังสือมอบอำนาจพร้อมบัตรประจำตัวของผู้รับมอบอำนาจ (กรณีบุคคลธรรมดา หรือกลุ่มบุคคลที่มอบอำนาจให้ตัวแทนยื่นคำขอ)

3. สำเนาภูมิปัญญาท้องถิ่นไทย คำบรรยาย ภาพถ่ายหรือสิ่งอื่นใดที่แสดงถึงภูมิปัญญาท้องถิ่นที่นำมาแจ้ง จำนวน 1 ชุด

ค่าธรรมเนียมและค่าใช้จ่ายในการแจ้งข้อมูลภูมิปัญญาท้องถิ่นไทยการแจ้งข้อมูลภูมิปัญญาท้องถิ่นไทย ไม่ต้องเสียค่าธรรมเนียมและค่าใช้จ่ายใดๆ ทั้งสิ้น

โดยยื่นคำขอแจ้งข้อมูลภูมิปัญญาท้องถิ่นไทยได้ที่ งานบริการประชาชน กรมทรัพย์สินทางปัญญา ชั้น 3 กระทรวงพาณิชย์, สำนักงานพาณิชย์จังหวัด หรือโดยทางไปรษณีย์ลงทะเบียนตอบรับถึงอธิบดีกรมทรัพย์สินทางปัญญา